

A SZÖVETSÉG KÖNYVE¹

Írta a bölcs R. Jozsef Kimhi, áldott legyen az emléke²

[18^v] *Erősítsétek a lankadt kezeket, és szilárdítsátok a tántorgó térdeket. Mondjátok a remegő szívűeknek: legyetek erősek, ne féljete! Íme, Istenetek bosszúra jő, az Isten, a ki megfizet, jő, és megszabadít titeket (Is 35,3–4)! De ti legyetek erősek [19^r] s kezeitek ne lankadjanak, mert van jutalma munkátoknak (2Chr 15,7)! Legyetek erősek és bátorodjék a ti szívetek mindnyájan, akik várjátok az Urat! (Ps 31,25) Az Úrnak lelke szólott én bennem, és az ő beszéde az én nyelvem által (2Sm 23,2).*³

Láttam, hogy bizonyos emberek népünk *erőszakos fiai* (Dn 11,14)⁴ közül nem átallnak hazug próféciaikkal, hamis szavakkal és nevetséges mesékkal előhozakodni; hogy tudatlanságuk félrevezeti, értelmet nélkülöző balgaságuk megtéveszti őket; hogy bolondságukban kiforgatják az élő Isten szavait, amelyek a próféták szavai, és helytelen módon a názáreti Jézusban való hittel hozták összefüggésbe, és értelmetlen módon magyarázzák azokat, és hogy elferdítik az igazság útját.^A Miután egy tanítványom megkért, hogy gyűjtssem össze mindazokat a látomásokat és próféciaikat a Tórából, a Próféták és az Írások könyveiből, amelyekkel válaszolni lehet a hitünkkel vitakozó *mín*-eknek, az *epikureusok*-nak, jónak láttam teljesíteni a kérését. Már csak azért is, mert [ez az írás] sok hasznot hozhat az Izrael Istenében való hitnek, a tanult emberek erőt meríthetnek belőle, és az *értelmesek* megértik és *fénylenek, mint az égnek fényesége; és akik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok örökkön örökké* (Dn 12,3). Istenem segítségével az értelem útján haladva kezdek a tudós és a bölcs válaszok kereséséhez, kutatásához.

Ők azt mondják, hisznek a Szentháromságban (השילוש), Atyában, Fiúban és Lélekben, és azt állítják, hogy a Teremtő mindennek az Atyja, és ő teremtette az egész világot. A „Kezdetben” szóval kezdődő könyvének az eleje így szól: *És az Isten Lelege lebeg vala a vizek felett* (Gn 1,2) — ez lenne az Atya és a Lélek.

¹ A fordításban szögletes zárójelben félkövér karakterekkel jelölöm a konstantinápolyi kiadás eredeti héber betűs oldalszámozását.

² Az attribúció a *Milhemet hova* című gyűjtemény szerkesztőjétől származik.

³ Ezek az Izrael majdani megváltásáról, ellenségeinek megbosszulásáról szóló bibliaidézetek is azt a feltételezést támasztják alá, hogy a könyvecske fókuszában az Izraellel kapcsolatos bibliai próféciaik és végső soron a *verus Israel* kérdése állott.

⁴ E kifejezés utalhat mind a keresztényekre, akiket a szerző *mín*-eknek nevez, mind az „eretnek” zsidókra, akikre az *epikureus* kifejezést alkalmazza. Az utóbbi a kereszténység felé kacsintgató, esetleg már át is tért zsidókra vonatkozhat. A Dániel könyvéből vett kifejezés a XIII. századi *Széfér Jozsef ha-Mekane*-ben is megjelenik, de ott egyértelműen a hitehagyott zsidókat jelöli.

^A דרך האמת (A); מדרך האמת (B)

Mi azt válaszoljuk: Hiszem, hogy az értelem irányítja őket, és a tudás egyengeti útjukat, mert valóban Ő a világ atyja, Ő nemzette azt, és hozta létre a semmiből (המציאו לי ש מאין), *ex nihilo*. [És ugyanígy érvényes a következtetés] a Szentlélek esetében is. Ki tudna azonban arra kényszeríteni, hogy elhiggyem, az Atyának van egy fia ugyanolyan módon, ahogyan az értelem kényszerít arra, hogy higgyek az Atya és a Lélek [létezésében]?!

Hitetlen (*mín*): Szépen érveltél, és jól beszéltél, amikor elfogadtad az Atyában^A és a Lélekben való hitet az Írás és az értelem alapján. A Fiú létezését nem tudom észérvekkel bizonyítani, kitanulhatjuk azonban az Írásból, hiszen a próféták mindegyike beszélt Róla, és megjövendölte a Fiút. ^BAnnak ellenére, hogy nincs rá bizonyíték az értelem oldaláról, van rá bizonyíték^B [19^v] az Írásból, és én hiszek a próféták szavainak, ahogy Jesaja mondja: *Mert egy gyermek születik nekünk, fiú adatik nekünk, és az uralom az ő vállán leszen, és nevezeték csodálatosnak, tanácsosnak, hatalmas Istennek, örökkévalóság atyjának, békesség fejedelmének!* (Is 9,5). És ezeket a jelzőket nem lehet emberi lényre alkalmazni. Ezért kell hinnem a Fiúban.^{C5}

^A אב (A); באב (B)

^{B-B} Fol. 25^r utolsó sora alig olvasható (A); kipontozva. (B). Az én (B. Zs.) olvasatom szerint: ואע"פ שאין בו ראיה מצד השכל יש לו ראיה מהכתוב.

^C בהן (A); בבן (B)

Hívő (*maamín*): Ez a vers, amit bizonyíték gyanánt hoztál fel Jesaja próféciáiból, hibás Jeromos, a ti fordítótok miatt,^A mert a pontozás szerint nem *Isten nevezeték*, hanem *a csodálatos, tanácsos, hatalmas Isten, Örökkévaló Atya nevezi őt a béke fejedelmének*.⁶ *A béke fejedelmének* pedig az igazságos Hizkiját^B nevezte [Isten].⁷ Azért kapta ezt a nevet, mert amikor atyja, Áház idejében megsokasodtak a különféle tanok, a háborúk és a megosztottság, mert Remaljáhú fia, Pekah és Arám királya, Recín háborút viseltek ellene, leverték őt és lerombolták a földjét, Jesaja tudomására hozta, hogy már megszületett egy fiú, aki majd megteremti Dávid házának uralmát.⁸

⁵ A *Széfer ha-berit*-ben, ahogyan ez a hitviták felépítésére általában is jellemző, a zsidó fél egy-egy keresztény doktrína támadásával kezdi mondanivalóját rámutatva annak irracionális voltára. A keresztény fél ezzel szemben egzegetikai érveléssel indít, azaz a Szentírásból idéz, hogy szóban forgó hittételét bizonyítsa. A viták szerkezetéről általában ld. BERGER (2. jz.) 8.

⁶ A keresztény fél a Vulgata alapján *nevezeték*-nek (*vocabitur*) olvassa a mondat állítmányát, *nifal*, tehát passzív igetörzsben אל ... וייקרא, azaz Isten az, akit így és így neveznek. Zsidó vitapartnere szerint — és a maszoretikus szöveg szerint — az ige itt *qal*-ban, tehát aktív igetörzsben szerepel: אל ... וייקרא azaz Isten az, aki így nevezte Hizkiját.

⁷ A protestáns fordításban Ezékiás.

⁸ 2Rg 16.

Bizonyítékot találunk erre a Krónikák könyvében, amely világosan kijelenti, hogy Hizkijá ekkorra már megszületett.⁹ Ezen elnevezéseket a különböző alkalmaknak megfelelően említi az Írás: „*Csodálatos*”-nak azért nevezi [Istent], mert csodákat művelt [Hizkijá] által, „*Tanácsos*”-nak azért, mert azt a tanácsot sugallta neki, hogy, bár az apja rossz volt, ő csak járjon az Örökkévaló útján. „*Hatalmas Isten*”-nek azért, mert segítségével felülkerekedett az ellenségein, „*Örökkévaló Atya*”-nak azért, mert megtoldotta a napjait tizenöt évvel, hiszen örökkévalók a napok, és végtelenek az évek az Ő kezében,^c és Ő az atyjuk.

Továbbá, ha úgy lenne, ahogyan monddod, és a Fiúra vonatkozna ez a vers, akkor ezt világosabbá^d kellett volna tennie, hiszen egy olyan hittételt, amelyet nem lehet értelemmel felfogni, a próféták közérthető módon megmagyaráztak volna. Mert ugyan ki hinné el, hogy az Örökkévaló belépett egy asszony méhébe, és testet (בשר) öltött magára?¹⁰ Hát nem megmondta az Írás a testtel kapcsolatban, hogy *Azért eszébe vevé, hogy testök, és olyanok, mint az ellebbenő szél, amely nem tér vissza* (Ps 78,39)?! És ugyan ki hinné el, hogy a világ Istene *asszonytól született, rövid életű és háborúságokkal bővelkedő* (Job 14,1)? Ezért^e hát semmi nem készíttet arra, hogy higgyek a Fiúban. Továbbá, azt mondja az Írás, hogy *Ne maradjon az én lelkem örökké az emberben, mivelhogy ő test* (Gn 6,3). Te pedig [állításoddal] tagadod ezt a bibliai verset.

^a אתה (A); מאת (B)

^b חזקיהו (A); חזקיה (B)

^c בידו (A); om. (B)

^d ראיה (A); ראוי (B)

^e על כן (A); כן (B)

Hitetlen: Hát nem tudod és nem hallottad, hogy az első ember bűnei miatt annak minden leszármazottja [20e] a Gyeheennába kerül, és megítéltetnek Ádám bűnei szerint, amelyeket elkövetett? Ezért akart lejönni a földre, és testet öltetni Mária méhében, hogy megváltsa a világot. Nagy szerénységében lejtött a földre, hogy kihozza az igazakat a Gyeheennából, akik Ádám vétke miatt kerültek oda haláluk után, és [Ádám] bűne miatt átkozta el [Isten] a földet, ahogy az Írás mondja: *Átkozott legyen a föld temiattad* (Gn 3,17).

Hívó: Mennyire letévedtél az értelem útjáról! *Elforgatja-é Isten az ítéletet, avagy a Mindenható elforgatja-é az igazságot* (Job 8,3), hogy levinné az igazakat a Gyeheennába Ádám bűne miatt? Hát nem^a azt mondja az Írás: *Meg ne ölettessenek az atyák a fiakért* (Dt 24,16)? Mi több, látom, hogy szerinted attól a naptól^b fogva, hogy Jézus

⁹ 2Chr 29,1.

¹⁰ Két észérvet hoztak fel gyakran az inkarnáció ellen. Az első: ha Isten megtestesült volna, akkor tisztátalanná vált volna, és szenvednie kellett volna. Mivel Istennel kapcsolatban ezek egyike sem lehetséges — ti. Isten nem lehet tisztátalan, és nem válhat a szenvedés alanyává —, így nem testesülhetett meg. A másik észérv: Isten az első mozgató, így nem változhat. Az utóbbi filozófiai észérv, az előbbi *sensus communis* észérv. LASKER (15. jz.) 9.

eljött, a világ meg van váltva. Nem váltott meg azonban semmit, ami szemmel látható, hiszen azt mondja [az Írás], hogy *fáradtságos munkával élj belőle* (Gn 3,17), és hogy *fájdalommal szülsz fiakat* (Gn 3,16), és ez így van mind a mai napig. Te meg azt állítod, hogy ami a szemnek nem látható, az meggyógyult. Nos, nem látom, hogyan következik a szavaidból, hogy^c miután magára vette a halál szenvedéseit, az igazak kijöttek a Gyehennából. A te Evangéliumodból^d hozok neked bizonyítékot arra, hogy szavaid hamisak:

Volt egy gazdag ember, aki bíborba és patyolatba öltözött, és nap mint nap fényes lakomá^e rendezett. Volt egy Lázár nevű koldus is, aki ott feküdt a gazdag előtt, fekélyekkel tele, és azt kívánta, hogy bárcsak jóllakhatna a gazdag asztaláról lehulló morzsákkal; de csak a kutyák jöttek hozzá, és nyaldosták a sebeit. Történt pedig, hogy meghalt a koldus, és felvitték az angyalok Ábrahám kebelére. Meghalt a gazdag is, és eltemették. Amint ez a pokolban kínok között gyötrődve felemelte a tekintetét, látta távolról Ábrahámot és kebelén Lázárt. Ekkor felkiáltott: Atyám, Ábrahám, könyörülj rajtam, és küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét mártsa vízbe, és hűsítse meg a nyelvemet, mert igen gyötrődöm e lángban. De Ábrahám így válaszolt: Fiam, jusson eszedbe, hogy te megkaptad javaidat életedben, éppen úgy, mint Lázár a rosszat. Ő most itt vigasztalódik, te pedig gyötrödsz. Ezen felül még közöttünk és közöttetek nagy szakadék is tátong, hogy akik innen át akarnak menni hozzátok, ne mehessenek, se onnan ide át ne jöhessen senki. Ő pedig így szólt: Akkor arra kérlek, atyám, hogy küldd el őt apám házához; mert van öt testvérem, beszéljen a lelkükre, nehogy ők is ide kerüljenek, a gyötrelem helyére. Ábrahám így válaszolt: Van Mózesük, és vannak prófétáik, hallgassanak azokra! De az erre ezt mondta: Nem úgy, atyám, Ábrahám, hanem ha a halottak közül megy valaki hozzájuk, akkor megtérnek. Ábrahám ezt felelte: Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, [20^v] az sem győzi meg őket, ha valaki felátad a halottak közül. (L 16,19–31)¹¹

Ez alapján hogyan lehetne elhinni, hogy az igazak a Gyehennában vannak? Ti mégis azt hiszitek, hogy halála után három napra lement a Gyehennába, és felhozta az igazakat onnan. Ezen [állítástok] meghazudtolja azt a hitet, amiben hisztek. Íme, minden szavad *hitvány és üres segítség* (Is 30,7), és nem tudsz megfelelni erre.

^A והלא (A); הלא (B)

^B מיום (A); מהיום (B)

^C כי לאחר (A); שלאחר (B)

^D מהאוונגליון שלך (A); מהאוונגליון שלך (B)

^E כל מיני אוכל (A); אוכל כל מיני (B)

Hitetlen: Az, aki hinni akar, nem kutatja Jézus szavait, annak ellenére sem, ha az értelme erre késztené. És ami benneteket illet, nincsen nektek hitetek, sem jöttetei-

¹¹ Erre az újtestamentumi példázatra több zsidó polemikus irat is hivatkozik azzal a keresztyén tétellel vitatkozván, hogy az igazak is a Gyehennába kerültek. TALMAGE (28. jz.) 31, n.13.

tek, sem hatalmatok, sem királyságotok, mert mindez elvételtek tőletek. Tudok hozni verseket a ti Tórátokból, amelyek alátámasztják az állításomat. De most ^Anem firtatom, ^A hogy befejezhesd, amit mondani akartál.

^{A-A} אֱשִׁיב אֹתָם (A); om. (B)

Hívó: Tudd meg, hogy minden jó, amit az ember ebben a világban tesz, két csoportba sorolható: jótettekre és hitre.¹² Ha a zsidóknak lehet jótetteket^A és helyes hitet tulajdonítani, akkor már mindenük megvan. Figyelj csak, most elmesélem neked a jótetteiket, és te nem tudod majd megcáfolni őket. A Tízparancsolattal fogom kezdeni: *Én [az Úr vagyok a te Istened]* (Ex 20,2): a zsidók pedig [ezt betartva] hitet tesznek^B az Örökkévaló egysége mellett. *Ne legyen neked [más istened]* (Ex 20,3): a zsidók nem készítenek bálványokat. *[Isten nevét] hiába fel ne vedd* (Ex 20,7): nincs még egy olyan nép a világon, amelyik annyira kerülné a hiábavaló esküt, mint Izrael. *Megemlékezzél [a szombatáról]* (Ex 20,8): senki nem szombattartó, kivéve Izraelt. *Tiszteld [atyádat és anyádat]* (Ex 20,12) és *Ne ölj, ne paráználkodjál* (Ex 20,13–14): így^C nincsenek közöttük gyilkosok és paráznák, a kizsákmányolás és a tolvajlás nem olyan gyakori a zsidók között, mint a keresztények között, akik útonállóként kirabolják^D Isten teremtményeit, és felakasztják őket, sőt, néha a szemüket is kitolják. Mindezeket a dolgokat nem tudod a zsidókról állítani. A zsidó férfiak és a zsidó nők szerények minden cselekedetükben, és fiaikat a kicsinyektől a nagyokig a Tóra tanulmányozására nevelik. Ha trágár beszédet hallanak [egy gyermek] szájából, akkor addig ütök-verik őt, hogy káromkodás soha többé nem hagyja el a száját. Arra szoktatják, hogy mindennap imádkozzék. Ha pedig hallják, hogy rászokott a káromkodásra, akkor leszoktatják róla. Ugyanígy, lányaik szerénységükben nem mutatkoznak az utcán, és nem találni őket a szajhák között, mint az idegenek lányait (בנות הגויי), akik mindenfelé kiállnak [21^F] a sarokra. Az Örökkévaló megakadályozza mindezt.

Hát nem^F szégyenkezel, és nem szégyelled azt állítani, hogy ti tisztességes nép vagytok?! Hiszen mindezeket a bűnöket nyilvánosan követitek el, és nem afféle nép vagytok, akik megakadályoznák mindezeket. Bizony nem, mert [a te néped] bűnökhöz szokott, még ha azok olyan könnyűek is, mint a ház ablakain a pókháló, hiszen az [— legyen bármilyen könnyű —] megakadályozza, hogy a fény bejusson a házba. Így van ez veletek is: mindezek a bűnök megakadályozzák, hogy a fény eljusson hozzátok.

Még azt is mondom neked, hogy amikor egy zsidó megszáll egy másik zsidónál^F egy napra vagy kettőre, vagy akár egy évre,^F a vendéglátó nem kér tőle semmi fizetést az ételért cserébe. És minden zsidó így viselkedik a társával az egész világon,^G könyörületes módon. Ha pedig látja, hogy egy társa fogságban van, akkor kiváltja őt, ha mezítelen, akkor felöltözteti őt, és nem hagyja, hogy ajtó előtt kéregessen, hanem titokban ételt küld neki. Te magad is láthatod a saját szemeddel, hogy a ke-

¹² A hívó válaszában egyetlen szóval nem reagál a zsidók siralmas politikai helyzetének felemlítésére. Robert Chazan szerint ezeket az érveket a szerző a könyv második, elveszett felében cáfolhatta meg. CHAZAN (7. jz.) 426.

resztények kiállnak az útra, hogy utazókat fogjanak, és nem azért, hogy üdvözöljék őket, hanem hogy rászedjék, és elvegyék az élelmüket. Nincs ember, aki megcáfolhatná mindazokat a nemes jellemvonásokat, amelyeket a zsidókról, és azok ellentétét, amelyeket a keresztényekről meséltem.

Továbbá, a zsidók szigorúan megtartják a szombatot és az ünnepeiket, a keresztények viszont még vasárnap is, ami pedig az ő szent napjuk lenne, mindenféle munkát végeznek, és ide-oda utaznak. Mi olyan jótettet kérhetsz hát még számon a zsidóktól, amelyet ne cselekednének meg, és a mi olyan gonosztettet a keresztényektől, amit ne követnének el?!¹³

^A המעשים (A); המעטים (B)

^B מיוחדים (A); מאחדים (B)

^C כמו כן (A); om. (B)

^D שמלסטמים (A); שמלסטמים (B)

^E ולא (A); והלא (B)

^F Ezt a szakaszt megismétli (A)

^G או שנה (A); ושנה (B)

[A hitetlen] így felelt: Van némi igazság a szavaidban, de mit használnak a tettek, ha nem társul hozzájuk hit? Mi több, mutatok neked olyan tetteket, amelyeket nem a vallási meggyőződésből cselekedtek — például, hogy uzsorakamatra adtok kölcsönt. Azt mondta pedig Dávid: *Uram, kicsoda tartózkodhatik sátorodban?* etc. *pénzét nem adja uzsorára* etc. (Ps 15,1 és 5). Továbbá, mutatok neked olyan jótetteket, amelyeket keresztények^A cselekednek: vannak közöttük olyan emberek, akik a világtól és annak élvezeteitől elvonultan élnek, erdőkben és pusztákban laknak, és minden napjuk szenvedéssel teli.

^A יהודים (A); נוצרים (B)¹⁴

Hívó: [21^v] Az, amit az uzsoráról mondtál, arról Mózes Tórájában a következő magyarázatot olvashatjuk: *Az idegentől vehetsz kamatot, de a te atyádfiától ne végy kamatot* (Dt 23,21). Az pedig, amit Dávid mondott, hogy *Pénzét nem adja uzsorára*, arra az esetre vonatkozik, ami már meg volt tiltva nekik. Hát nem látod, hogy az [a látszólagos ellentmondás], miszerint az Írás tilalma ellenére (*ne ölj!*), Dávid mégis megölt ezeket a népek közül, azzal magyarázható, hogy a *ne ölj!* [valójában] azt jelenti, ne onts ártatlan vért?! A *pénzét nem adja uzsorára* ugyancsak arra vonatkozik, amit már megtiltott a Tóra, Dávidnak pedig nem szükséges emlékeztetnie arra, amit

¹³ A hívő itt a zsidó nép erkölcsi felsőbbrendűségét hangsúlyozza a keresztények bűnös életvitelével szemben. Izrael népe híven betartja az Isten által adott törvényeket, a Tízparancsolatot. Más tórai törvényeket a hívő nem említ meg, hiszen azok a keresztény fél nézete szerint már nem érvényesek.

¹⁴ A konstantinápolyi kiadásban szereplő *jehudím* ('zsidók') nyilván sajtóhiba. Ahhoz, hogy kiderítsük, hogy vajon a kortársak felfedezték-e ezt a hibát, és hogy vajon a hibák kijavítása érdekében újranyomtatták-e a *Milhemet hova*-t, a kiadás létező példányainak összevetésére lenne szükség.

Mózes már egyszer elmondott.¹⁵ Bizony a zsidók nagyon őrizkednek az uzsorától, és attól, hogy kamatra adjanak pénzt a hittestvéreiknek, mivel a Tóra ezt tiltja. Továbbá nagyon őrizkednek a „kamat porától” is.¹⁶ [Egy zsidó] nem ad el zsidó atyafiának sem búzát, sem bort, sem semmiféle árucikket megszabott időszakra, hogy így szaporítsa a bevételét.

Ti bezzeg, akik elvetitek az uzsorát, mindenféle árut megszabott időszakra árultok testvéreiteknek, hogy megduplázzátok a bevételt! Hát nem szégyenkeztek, és nem szégyellitek magatokat, amikor azt mondjátok, hogy nem adtok kölcsön kamatra?! Hiszen ez ám csak a magas kamat! Továbbá, köztudott, hogy sok keresztény ad kölcsönt kamatra zsidóknak is és keresztényeknek is, amit a zsidók nem cselekszenek saját zsidó hittestvéreikkel.

Ami pedig azokat a szent embereket illeti,¹⁷ akik ettől a világtól elvonultan élnek, ezerből vagy tízezerből egy emberre igaz, a többi mind beszennyeződik az evilági életben. Még a papjaitok és a püspökeitek is, akik nem házasodnak meg, köztudottan paráználnak. Vajon nem igaz-e, hogy amikor Izrael a saját földjén lakott, volt közöttük egy kevés^A igaz ember, mivel azonban volt köztük számos gonosz is, eljött Nabukadnecár, száműzetésbe vitte és megölte őket? Erről beszélt Dávid: *Oh, Isten, pogányok jöttek be örökségedbe etc. szolgálid holttestét az ég madarainak adták eledelül, szentjeid húsát a föld vadjainak* (Ps 79,1–2). Ugyan mi hasznatok származik abból, ha ezer közt egy ember akad [a népetekben], aki megfelelően szolgálja Istent? Mindezzel együtt nem hiszem, hogy az, aki elvonultan él az erdőben, tökéletes lenne cselekedeteiben és hitében. Továbbá, még ha tökéletes is cselekedeteiben, nem lehet a [keresztények] javára, ha nem tökéletes a hitében.

^A מעטים (A); om. (B)

Hitetlen: Na és nektek [22^r] ugyan mi javatok származik mindazokból a jótettekből, amelyekről szóltál, ha egyszer nem hisztek abban, hogy Jézus Máriába szállt, hogy emberi testet öltön, és megváltsa a világot? Hiszen a cselekedetek fakadnak a hitből, és nem a hit a cselekedetekből. Ha vannak is a keresztények közt, akik gonosztetteket hajtanak végre, a hitük igaz, és ha teljes bűnbánatot gyakorolnak, akkor a Teremtő megbocsát nekik a hitük miatt, amiben hisznek. Ti azonban nem hisztek Őbenne, és minden cselekedetetek hiábavaló, és tetteitek értelmetlenek, a semmiért fáradtok, és minden erőfeszítésetek kárba vész! Ha vétkeztek, ha nem hisztek Őbenne, mit ér a bűnbánatotok?!

¹⁵ Azaz arra, hogy atyafinak, vagyis izraelitának/zsidónak tilos uzsorára kamatot adni. Következésképp más népből valónak szabad.

¹⁶ Kamat pora: közvetett kamat. A Talmud (Tb Bava mecia 61b) megkülönbözteti a közvetlen kamatot (ריבית קצוצה), és a közvetett kamatot, más néven a kamat porát (אבק ריבית).

¹⁷ Szent emberek, אנשים קדשים — zsidó polemikus szövegekben az összetétel második szavának olvasata kétértelmű: olvasható *kodasím*-nak, azaz „szenteknek” és *kedesím*-nek, azaz „férfi templomi prostituáltaknak” is. (ld. TRAUTNER-KROMANN (12. jz.) 67, n.18.) Mivel a következő mondat épp az egyházi személyek romlottságáról szól, valószínűleg itt is számolnunk kell ezzel a szójárással.

Hívó: Milyen üres az, amire támaszkodtok és milyen semmirevaló, amiben hisztek! Hiszen én a világ Teremtőjében hiszek, aki *nem fárad, és nem lankad el, végére mehetetlen bölcsessége* (Is 40,28). Ő az az Isten, akiben az első ember hitt, az az Isten, akiben az ősök hittek, Ábrahám, Izsák, Jákob, Mózes, Áron, Dávid, Salamon és az összes igazak és próféták Jézus eljövetele előtt. Mindannyian hittek a világ Teremtőjében, és nem hittek Jézusban, hiszen akkor ő még nem jött el. Miután eljött és megjelent a világnak, ti abban hisztek, hogy ő az élő Isten, a világ királya. Én meg vagyok döbbenve, és nem tudok hinni ebben a dologban, hiszen az Örökkévaló hatalmas és féltelmetes Isten, akit még szem nem látott, akinek nincs alakja (דמות) és formája (צורה), aki azt mondta, legyen magasztalva a neve: *Mert nem láthat engem ember úgy, hogy életben maradjon* (Ex 33,20). Hogyan hihetném el, hogy a hatalmas Isten, aki titokzatos és rejtőzködő, beszállt egy nő méhében, egy néember mocskos és bűzös belsejébe, amikor erre semmi szükség nem volt? Hogyan hitetném, hogy az élő Isten egy nő által született, tudatlan és értelem nélküli fiúgyermekké lett? Valakivé, aki nem tud különbséget tenni jobb és bal között; aki ürít és vizek, éhségében és szomjúságában szopik az anyja melléből, sír, amikor szomjas, és az anyja szíve megesik rajta. Hisz ha nem szoptatná, meghalna az éhségtől, mint a többi emberfia! Ha nem így lenne, ugyan miért szoptatta volna? Életben kellett volna maradnia csodálatos módon! Hiába miért szoptatta volna őt [22^v], és Ő miért vett volna részt a halandó emberekre jellemző mindenféle visszataszító és alantas dologban? Ezért én nem hiszek abban, amiben te hiszel: mert az értelmem nem engedi, hogy lealanyosítsam az Ő Nevét, magasztaltassék, hogy megrövidítsem a nagyságát, magasztaltassék, és elvegyek a dicsőségéből, áldassék a neve. Attól azonban, hogy nem hiszem azt a hitet, amit te, még nem vagyok bűnös.

Továbbá, azt mondom neked, hogy ha ez a hit igaz is lenne, *Távol legyen Istentől a gonoszság, és a Mindenhatótól az álnokság!* (Job 34,10), nem hibáztatna engem a Teremtő, amiért nem hiszek a tökéletlen mivoltában, nagysága és dicsősége lealacsonyításában. Amiatt még nem utasítom el a Benne való hitet, hogy nem hiszek dicsősége és nagysága kisebbitésében. Ha viszont ez a hit nem igaz, akkor jaj nekik, jaj azoknak, akik hisznek ebben, és lealacsonyítják a magasságos és magasztos Isten nagyságát, és lekicsinyítik dicsősége fényét.

Hadd példázzam ezt egy hús-vér királyról szóló tanmesével, aki megváltoztatta öltözetét, leborotválta a haját, magára öltötte piszkos köntösét és mocskos ruháit megcsorbítva ezzel dicső mivoltát, lerombolva magasztosságát, és magányosan vándorolt az utakon méltóság és dicsőség nélkül.¹⁸ Azután jött pár ember, és így szólt:

¹⁸ A zsidó irodalomban számos műfajban előfordulnak példázatok. A midrásokban (a zsidó bibliamagyarázat egy ókorban kialakult műfaja) különösen sok tanmesét találunk. A két legnépszerűbb formája az emberi királyról szóló példázat, illetve az állatmese. A Kimhi által a *Széfér ha-berit*-ben felhozott tanmesék többsége mind hús-vér királyról szól. Kimhinek azonban ezért a hagyományért nem kellett egészen a midrásokig visszanyúlnia. A részben általa fordított Ibn Pakuda-műben, *A szív kötelességei*-ben és a nála egy nemzedékkal korábban élt Jehuda ha-Lévi *Kuzari* című művében is számos királyról szóló tanmese fordul elő.

„Ez a király.” Ha valaki nem hiszi el, azt sem büntetheti meg a király.¹⁹ Mennyivel inkább igaz ez a királyok királyának királya, a Szent — áldott legyen — esetében! Van-e valaki, aki teljes szívéből hinne egy olyan hitben, amely lekicsinyíti az Ő nagyságát? Ki hinné, hogy Ő nem képes megmenteni az [általa teremtett] világot, csak úgy, hogy lefokozza magát, lerombolja dicsőségét és lealacsonyítja méltóságát? Hát nem úgy van-e, hogy amikor a hús-vér királyok meg akarják menteni a nép szegényeit, felemelik méltóságukat és megnövelik dicsőségüket, hadseregeket állítanak, és megtoldják dicsőségüket és a tekintélyüket? Ebben rejlik a dicsőségük. Ki tudna hát arra kényszeríteni, hogy higgyek abban, amiben ti?

Hitetlen: Nagyon figyeltem szavaidra, és megemésztettem a mondandódat. Figyelj hát most te is, és hallgass meg! Azzal, hogy lealacsonyította magát, alázatosságra tanította a teremtményeket. Jeleket és a csodákat is bemutatott, mert ő az Isten^A Fia, és miután bemutatta a jeleket és a csodákat, hittem benne. Kötelességek vagyunk hinni benne: én és minden ember fia. Az ő saját akarata volt hát, hogy lealacsonyodjon és megalázza magát. Erről szól a példázat, amit meséltél. Hát nem tudod, hogy [23^r] azok, akik királynak nevezték, azok előtt feltárta a jeleit? Aki nem hódolt be előtte, és nem szolgálta őt, azt felelősségre vonják, aki pedig szolgálta őt, az nagyságot érdemel.

^A אלוה (A); אלוה (B)

Hívó: Mindenkit, aki jeleket és csodákat látszik művelni, istennek kellene neveznünk?! Hát nem történtek jelek és csodák a próféták keze által? Ezért talán istennek kellene hívnunk őket? Az a probléma, amit a példázattal kapcsolatban felvetettél, nem valós. Hiszen az, aki nem szolgálta a királyt, nem vétkezett, és az, aki nem hitte el, hogy ő a király, nem követett el bűnt. ^AAnnak ellenére, hogy nem hitte el, hogy ő a király.^A A két dolgot nem lehet összehasonlítani, hiszen annak, aki olyan embert szolgált, aki [igazából] nem is király, nem kell meghalnia. Annak viszont, aki hús-vér embert szolgál az élő Isten helyett, olyat, aki nem isten,^B annak meg kell halnia.²⁰

¹⁹ Ugyanez a példázat „kifordítva” a hitetlenek érveként jelenik meg a *Széfer Nizzahon Vetus*-ban (§233): „A hitetlenek azt mondják: ha az ember a Názáreti Jézust tiszteli a dicsó és félelmetes Örökkévaló helyett, mert olyan nagyon szereti őt [Jézust], nem lehet ezért megbüntetni. Olyan ez, mint amikor azt mondják az embernek, hogy ez és ez az illető a francia király, és erre ő teljes szívéből tisztelni kezdi az illetőt. Még akkor is, ha ez az illető nem is a király, nem változtat azon, hogy emberünk abban a hitben élt, hogy ő a király. [Épp ezért,] ha tudomást szerezne erről az [igazi] király, nem büntetné meg.”

²⁰ A hívó itt, bár nem mondja ki, a bálványimádás vádját veti fel. A *Széfer ha-berit*-hez kapcsolt későbbi kiegészítésben azonban az ember Jézus iránti tiszteletét már egyértelműen bálványimádásnak minősíti a szerző: „Miután a mindenek Teremtője figyelmeztetett minket, hogy ne tiszteljünk más isteneket, és ne készítsünk szobrokat még az Ő nevének szenteltet sem, mennyivel inkább [vonatkozik ez arra az esetre], hogy ne tiszteljük istenként azt, aki egy nőtől született, evett és ivott, harminckét éven át elvégezte a szükségét, és aztán meghalt.” (fols. 34^v–35^r).

Továbbá, kérdezem én tőled: az istenség,^c aki emberi testet öltött Mária méhében, maga^d volt Jézus lelke, vagy volt neki egy másik lelke, úgy, mint a többi emberfiának? Ha azt állítod, hogy nem volt másik lélek benne, csak az istenség, aki az emberi testet magára öltötte, habár volt a testben valami más életerő is az istenségen kívül — vagyis a vér, ami állatban és madárban is megtalálható — akkor az istenség nem egy emberbe, hanem egy állatba költözött.²¹ Akkor pedig, amikor azt kiáltotta, *Istenem, Istenem miért hagytál el engem?! (Ps 22,2)*, kinek kiáltott az istenség?²² Hiszen nem volt Jézusnak beszélő lelke (נפש מדברת) az istenségen kívül! Különben meg hogyan nem volt képes megmenteni magát, miért csak jajveszékelésre futotta?!

Ha pedig azt mondod, hogy [Jézusnak] másik lelke volt, olyan akár a többi ember fiának, amely *felszállt a magasságba* (Eccl 3,21), és azután jött^e az istenség, akkor Jézus nem különbözik senki ember fiától, sem testben, sem lélekben, és nem Isten ő, sem nem Isten Fia,^f hanem csak ragaszkodott hozzá az istenség.²³ [Jézus] pedig, és a szelleme és a lelke, a többi halandóhoz hasonlóan, attól függően, hogy igaz vagy gonosz volt-e, az Éden kertbe vagy a Gyehennába került. Így hát Jézus nem Isten, sem nem Isten Fia,^g akibe beköltözött az istenség!²⁴

²¹ Az embert a benne lakozó lélek, beszélő lélek vagy intellektuális lélek (נפש מדברת) különbözteti meg az állatoktól. Ha ez nem volt meg abban a testben, amelyet Jézus magára öltött, akkor nem is nevezhető emberi testnek. Hasonló érv Haszdaj Crescánál: *A keresztény alapelvek cáfolata*. fol. 14^a.

²² A következő mondat fényében logikusabb lenne az a kérdés, hogy ki kiáltott az istenségnek? Azaz ki kiáltott az istenségnek, ha egyszer a Jézus által lakott testben nem volt másik lélek, csak az Istenség. Az Istenség kiáltott volna saját magának? A kérdés illetően való megfogalmazását találjuk a *Széfér Nizzahon Vetus*-ban (§145), amely egy egész paragrafust szentel Jézus kiáltásának: „Hogyan állíthatod, hogy Jézus ezt mondta: Istenem, Istenem, miért hagytál el engem? Hát nem az van írva az *aven gilajon*-ban ('bűnös lap' — szójáték: a görög *evangelion* eltorzítása), hogy a Szentlélek lejött a mennyekből, és belépett Harijába (Mária gyűnyneve az arámi *haraja*, 'ürülék' szóból), és testet öltött magára? A te állításodat követve, amikor az Istenség elhagyta ugyanezt a testet, ugyan miféle beszéd vagy lélek maradt a testben? (Azaz ki az, aki kiáltott?) Kimhi illetően való kérdésfelvetéséből arra lehet következtetni, hogy szerinte a Szentháromság minden tagja megtestesült, ezért nem volt senki sem a mennyekben, akinek a Jézusban lakozó istenség kiálthatott volna. Így indokolt megkérdezni, hogy ugyan kinek kiáltott hát a Jézusban lakozó istenség. A Szentháromság tanának és az inkarnáció tanának összeegyeztethetlensége számos alkalommal felmerül a zsidó polemikus irodalomban. Az egyik fő problémát az jelenti, hogy az a tétel, miszerint csak a Fiú testesült meg, ellentmond annak a tételnek, hogy a Szentháromság tagjai elválaszthatatlanok egymástól.” (BERGER (2. jz.) 366–369.)

²³ A דַבָּר ige gyakran előfordul a Deuteronomiumban, és az ember Istenhez való közelségét, Hozzá való ragaszkodását jelenti. A kabbalisztikus irodalomban a *devekut* mindenekelőtt az Istennel való egyesülést fejezi ki, és szorosan összefügg a prófétsággal. A próféta hosszú ideig tartózkodik a *devekut* állapotában, és ez az Istennel való szoros kapcsolat teszi őt képessé arra, hogy beteljesítse feladatát. Elképzelhető, hogy Kimhi is ilyen értelemben használta a *davak* szót, arra utalva, hogy Jézus olyan ember volt, aki a prófétákhoz hasonlóan tartósan szoros kapcsolatban állt az istenséggel, az mintegy attribútumként kapcsolódik hozzá, de szubsztanciálisan nem része, azaz Jézus nem isten. Hasonló gondolatmenetet találunk a *Széfér Nizzahon Vetus*-ban, ahol a szerző fel is veti Jézus és a próféták esetleges hasonlóságát az isteni jelenlét tekintetében (§145).

²⁴ A Jézusban lakozó lélek milyensége, hogy vajon racionális lélek lakozott-e benne, vagy sem, a keresztény teológusokat is foglalkoztatta. A negyedik századi laodiceai püspök, Apollinarius szerint

^{A-A} om. (B)

^B אלוד (A); אלוה (B)

^C שואל אותך דברים האלהות; שואל אותך דברי האלהות (B)

^D הוא עצמו (A); היא עצמה (B)

^E ואחר שכן בא האלהות; ואחר שכן בו האלהות (B)

^F ואינו אלוה ולא בן אלוה; ואינו אלוד ולא בן אלוד (B)

^G אין ישו אלוה ולא בן אלוה; אין ישו אלוד ולא בן אלוד (B)

Hitetlen: Be fogom neked bizonyítani, és felsorakoztatom neked az én Tóráam szavait és a próféciákat, amelyek részben [23^v] Mózes Tórájából, részben az Írásokból, részben a Prófétákból származnak, és amelyek többsége Dávid, Isten emberének keze által íródott.²⁵ Próbára foglak tenni, és megkérdezlek téged [a bibliai versekről], és nem tudod majd megcáfolni vagy tagadni,^A hogy mind Jézusról prófétálnak. Az első a Teremtés könyvében található: *Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra* (Gn 1,26). Majd így folytatódik: *Megalkotta²⁶ tehát Isten^B az embert az ő képére, Isten képére teremté őt.* Az ige többes száma bizonyítja, hogy Atya, Fiú, Lélek [teremtette az embert], és ugyanígy a többes számú *képünkre és hasonlatosságunkra* esetében is.²⁷ Mi több, a kép és a hasonlatosság, amiről beszél, emberi kép és hasonlatosság, amelyet magára öltött az istenség Jézusban. És ezt nem tudod megcáfolni.

^A ולכחיש' [ולהכחיש] (A); ולכחיש (B)

^B אלוהים (A); אלודים (B)

Hívó: Nincs olyan tanításod, sem próféciád, amelyre ne tudnék ellenvetést mondani a szó szerinti jelentés, vagy a szövegösszefüggés alapján.²⁸ Ami a többes számú *teremtsünk*-et illeti, vannak, akik úgy magyarázzák, hogy az Örökkévaló a teremtés kezdetén megteremtette a négy elemet, a tüzet, a szelet fent, a port és a vizet lent, és ellátta őket azzal a képességgel, hogy szaporodjanak természetük szerint. Minden próféta [erről beszél], mondván: *Hajta tehát a föld gyenge füvet* (Gn 1,12); *Hajtson a föld gyenge füvet* (Gn 1,11); *Pezsdüljenek a vizek* (Gn 1,20). Aztán a hatodik napon Isten megteremtette az embert a négy elem közreműködésével. Ők felhatalmazást kaptak arra, hogy létrehozzák a testet, amely természete szerint anyagi (בטבע גופות), a Teremtő pedig belelehelte a beszéd (בעלת דיבור) és a gondolkodás (בעלת חכמת השכל)

Jézusban nem lakozott racionális lélek, csak az istenség. Nazianzi Gergely ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy amit Isten nem öltött magára a megtestesüléskor, azt nem is váltotta meg. Ha pedig a megtestesülés célja a megváltás volt, akkor Jézusnak kellett rendelkeznie az embert emberré tévő racionális lélekkel. Ld. LASKER (15. jz.) 113 és 132.

²⁵ A hitetlen Biblia/Ószövetség három részének felsorolásakor a keresztény felosztást követi, azaz: Tóra, Írások, Próféták. Ez a részlet is Kimhinek a keresztény Bibliában való jártasságáról tanúskodik.

²⁶ Kimhinél ויעש, míg a TM szerint ויברא.

²⁷ Az eredeti héber szöveg a többes számot jelző ׀ betűre hivatkozik: בעשה בצלמנו כדמותנו.

²⁸ A zsidó fél gyakran úgy cáfolta meg a keresztény bibliaértelmezést, hogy megmutatta, tágabb szövegösszefüggésbe helyezve az adott állítás nem tartható. Ennek a módszernek az egyik legjellegzetesebb példája a Jesaja 7,14 cáfolata (ld. fol. 29e, n.85).

képességével rendelkező felsőbb lelket.²⁹ Mózes^a pedig azért használja a *képmás* és *hasonlatosság* szavakat, mert semmi, ami e világon megteremtett, nem hasonlít Hozzá, egyedül az ember. Miben áll az a hasonlóság? A képmás tekintetében az uralom (הממשלה), a hasonlatosság tekintetében az uralkodás (השררה) a közös bennük. Hiszen tudjuk, ahogyan az Örökkévaló uralkodik mindenben, úgy uralkodik az ember [a többi teremtmény felett]: *Úrrá tetted őt kezeid munkáin, mindent lábai alá vetettél: juhokat és mindenféle barmot, és még a mezőnek vadait is; az ég madarait és a tenger halait, mindent, a mi a tenger ösvényein jár* (Ps 8,7–9). Erre mutat rá az Írás is, hiszen miután azt mondja, hogy *Teremtsünk embert képmásunkra és hasonlatosságunkra*, így folytatja: *és uralkodjék a tenger halain, az ég madarain* (Gn 1,26). A képmást és a hasonlatosságot pedig itt nem szó szerint kell érteni, hanem képletesen: az uralom a képmás és az uralkodás a hasonlatosság, tehát nem fizikai hasonlóságról van szó. Mi ütött beléd, hogy^b egyetlen homályos bibliai vers alapján [24^r] elveted [Isten] egységét, és arra következtetsz, hogy több mint egy? Hát nem azt mondják a filozófusok az ő bölcsességükben, hogy nem jó, ha egy hajónak több vezetője is van? Azt mondja Salamon: *Az ország bűne miatt sok annak a fejedelme* (Prv 28,2).

Ha pedig azt állítod, hogy [Isten] több egynél, akkor vagy képes cselekedni egymagában, a társa segítségével nélkül, vagy nem képes. Ha képes volna, akkor a többi isten fölösleges lenne,^c ha nem volna képes, akkor a Teremtőben való hit gyenge lenne. Hát nem látod, hogy a világ minden teremtéséből az tűnik ki, hogy egyetlen vezérük van?! [Ő pedig] magasztaltassék és dicsőíttessék!

Mondok neked még egy példázatot is.^d Amikor úgy látszik, hogy egy könyvben csak egyetlen kézírás van, s az egyik [oldal] úgy néz ki, mint a másik, azt feltételezzük,^e hogy egyetlen írnok írta azt a könyvet. Annak ellenére, hogy lehetséges, hogy egynél több írnok írta, nem kell ebben hinnünk, hacsak nincsenek tanúk, akik tanúskodnak arról, hogy két vagy több írnok írását rejti a könyv, melyek^f nagyon hasonlóak. Ha ésszel elképzelhető lenne, hogy egynél kevesebb írnok írta, akkor akár azt is hajlandók lennénk elhinni.³⁰

Hát nem látod, hogy az első okok (העליות הראשונות) [száma] kevesebb, mint a későbbi okok száma (העליות האחרונות)?! Erre meg is találjuk a magyarázatot azokban a könyvekben, amelyek a dialektika^g (arabul *al-mantiq*) tárgyában íródtak és a logikával foglalkoznak. Hiszen királyból egy van, a pasákból kettő vagy három, a felügyelőkből és a tisztékből még több, a katonákból pedig még annál is több — és mind egyetlen király uralma^h alatt. Így van ez a világ teremtésével is. Sokféle természetű és megjelenésű teremtmény létezik, de ezeket mind egyetlen teremtő formázta. Még akkor is, ha minden egyes teremtménynek megvan a maga saját feladata, mind a Teremtő — áldassék — fennhatósága alatt áll. Épp úgy, ahogyan a példázatban a királyról és annak szolgáiról meséltem az imént. Annak ellenére, hogy

²⁹ Ez a lélek az ún. „beszélő lélek”.

³⁰ Kimhinek ez a példázata Ibn Pakuda *Hovot ha-levavot* című értekezésében felhozott érvelését követi (I,7). Ld. TALMAGE (28. jz.) 41, n.30.

minden egyes szolgának megvan a maga hatásköre, mindannyian a király parancsaitól függenek.

^A ומה שאמר (A); ומשה שאמר (B)

^B כי (A); om. (B)

^C בלא (A); בלי (B)

^D עוד אמשול לך משל (A); ועוד אמשול לך משל (B)

^E ואמר (A); נאמר (B)

^F וכתבתם (A); וכתבתם (B)

^G חכמת ה"דיאלקטיקא" (A); בחכמה הריליקטא (B)

^H ממשלה (A); ממשלת (B)

Hitetlen:³¹ Mondd meg nekem,^A [hogyan] állíthatja azt az Írás, hogy a Teremtő bánkódott és azt mondta az emberről: *Mert bánom, hogy azokat teremtettem* (Gn 6,7), egy másik helyen pedig: *Nem ember az isten, hogy hazudjék, és nem embernek fia, hogy megváltozzék* (Nu 23,19). Továbbá, kérdezek téged, megbánhatja-e az Istenség, és visszavonhatja-e a szavát a következőképpen: *ne legyen!* Hiszen azt mondta Jónásnak, Amittai fiának: [24^v] *Még negyven nap, és elpusztul^B Ninive* (Jon 3,4), de nem pusztult el negyven nap múltán. Vagyis a Teremtő [igenis] visszavonta a szavát!³²

^A אמור לי (A); אמור לי (B)

^B נהפכה (A); נהפכה (B) "A" követi az TM féle szöveget.

Hívő: Igaz, hogy mindez meg van írva, de az Írás értelmes és bölcs embereknek szól. Valójában nem bánta meg a Teremtő — legyen áldott —, a Tóra azonban az emberek nyelvén beszél.^{33A} Amikor azt mondja az Írás: *az Örökkévaló szemei, az Örökkévaló fülei, az Ő szája, az Ő keze, az Ő arca,^B az Ő lába*, mindez csak hasonlat. Példázat, azért, hogy az emberek valami fogalmat alkothassanak Róla, és el tudják

³¹ Bár a hívő fejtegetésében az állította, hogy a keresztények szerint Isten több egynél, — ami a Szentháromság tanának végletes leegyszerűsítése és egyben eltorzítása —, a hitetlen egyáltalán nem reagál a hívő hosszan kifejtett érveire, hanem azonnal témát vált.

³² A keresztény teológia egyik fontos tétele, hogy a zsidóktól elvétellett a kiválasztottság és a keresztényekre szállt át. Izrael bűnt követett el — megölte a Messiást —, ezért Isten korábbi döntését „megbánva” elvetette Izraelt, és új népet választott magának. Ennek alátámasztását szolgálja az az állítás, miszerint Isten megváltoztathatja a döntéseit. Ld. Marcel SIMON: *Verus Israel. A Study of the Relations Between Christians and Jews in the Roman Empire, AD 135–425*. Oxford University Press, Oxford 1986.

³³ כלשון בני אדם — vagyis a Tóra az emberek nyelvén beszél. E rabbinikus érv szerint a Tóra megszövegezése nem elsősorban az abszolút pontosságra törekszik, hanem arra, hogy az emberek minél könnyebben megértsék, el tudják képzelni a mondanivalóját. Az érv Rabbi Akiva és Rabbi Jismaél vitájából származik. A két rabbi egy bibliai vers értelmezésén vitatkozik. Rabbi Akiva szerint a Tórában nincsen fölösleges szó, minden egyes szónak jelentősége van. Rabbi Jismaél szerint viszont a Tóra az emberek nyelvén beszél, azaz az emberi beszéd fordulatait követi, és így nem minden szónak kell feltétlen jelentőséget tulajdonítani (*Szifrá*, *Semot*, *Selah* 6). Az Isten antropomorf jellegét sugalló megfogalmazások is ebben a kontextusban értelmezendők.

képzelné Őt^c emberi alakban, annak ellenére, hogy Isten és az emberek közt óriási távolság. Mindez azért van így, hogy az egyszerű emberek is megérthessék és felfoghassák a Teremtőt, ugyanakkor az értelmesebben pedig semmi kárt nem tesz, mert ők megértik a dolog igazságát, lehántják a héjat, és megeszik a gyümölcsöt. Jó példázat erre az az ember, aki meg akar itatni egy barmot. Nem mondja neki emberi nyelven, hogy igyál, hiszen nincs benne értelem, hanem füttyül neki, ahogy a barmoknak szokás, és az iszik.

Ezért írják így le a próféták is a Teremtő alakját,^d hogy az egyszerű emberek is megértsék azt.³⁴ Amikor pedig azt látod az Írásban, hogy a *Teremtő megbánta*, az metafora, azért, hogy — ahogyan már mondtuk — az egyszerű emberek is megértsék, valójában azonban nem bánta meg.

Arra a kérdésre^e pedig, hogy visszavonhatja-e a döntését, és amivel kapcsolatban bizonyítékul Jónás próféciáját hoztad fel, azt felelem, hogy nem vonta vissza a döntését. Azt mondta,^f hogy rosszat tesz, megveri, elpusztítja az embereket bűneik miatt. Ők viszont bűnbánatot gyakoroltak, és Isten megbocsátott nekik, és visszavonta haragját. Megbocsátásról van szó, és nem pedig a döntését vonta vissza.

^A התורה דברה כלשון בני אדם (A); התורה לדבר כלשון בני אדם (B)

^B פני ה' (A); om. (B)

^C אותם (A); אותו (B)

^D צורת הבורא (A); [את] הבורא... (B)

^E שאלת ממני (A); שאלת ממנו (B)

^F אם אמר (A); אמר (B)

Hitetlen: És mit felelsz arra, amikor a Tóra azt mondja: *Nem múlik el Júdatól a fejedelmi bot, sem a vezéri pálca térdei közül; míg eljő Siló* (Gn 49,10), azaz Jézus?³⁵ Hiszen amikor [Jézus] eljött, elvétetett tőletek a királyság, és nincs már hatalmatok, sem királyotok amiatt, amit a Messiással cselekedtetek.

Hívó: Hát nem tudod, hogy ez az áldás az, amivel Jákob atyánk áldotta meg a fiait? [25^f] Mindegyiknek személyre szóló áldást mondott. Amikor Júdat megáldotta, neki adta a királyságot, hogy az ő leszármazottjai közül kerüljön majd ki az Izrael fölött uralkodó király, aki pedig nem más volt, mint Dávid, Izrael első királya,^{36A} nyomában pedig az utóda. Ezt jelenti a *Júdatól a fejedelmi bot*. Attól fogva, amikor megáldotta őt, felruházta őt a fivérei feletti uralommal, ahogyan azt megtaláljuk a pusztai jelvényekkel^c összefüggésben is: *Keletre naptámadat felől Júda táborának zászlója* (Nu 2,3), Mózes és Áron pedig az ő zászlója alatt táboroztak: *Így járjanak pedig tábort: Keletre naptámadat felől Júda táborának zászlója az ő seregeivel; és Júda*

³⁴ A Teremtő alakját — a Talmage-féle héber szövegkiadásban az „alakja” helye ki van pontozva.

³⁵ A Vulgata a שילה-ת שילה-nak olvassa, és ezért *qui mittendus est*-nek fordítja. Ld. KIMHI (32. jz.) 35, n.45.

³⁶ A szerző itt „első királyon” a Júdatól származó első királyt értheti, hiszen Saul Benjámin törzsből való volt.

fiainak fejedelme Nahsón, Amminádáb fia (Nu 2,3), és az ő törzse lép be a tengerbe is először.³⁷ Ezért olvashatjuk az Írásban a kánaáni háborúkkal kapcsolatban, hogy *Ki menjen legelőször közülünk a Kananeusra, hogy hadakozzék ő ellene?*³⁸ *És monda az Úr: Júda menjen!*³⁹ *ímé az ő kezébe adtam azt a földet* (Jdc 1,1–2). És ugyancsak első volt Gibeat Binjáminnál.³⁸

Ezért amikor Jákob megáldotta Júdát, azt mondta, hogy addig, míg el nem jön leszármazottja, Dávid, aki megkapja a királyságot, nem távozik el az uralom és az uralkodás [Júda törzsétől]. Ezt jelenti a *Nem múlik el Júdától a fejedelmi bot, sem a vezéri pálca térdei közül; míg eljő Siló, és a népek néki engednek* (Gn 49,10).

Köztudott, hogy a *fejedelmi bot* és a *pálca* alacsonyabb hatalmat jelent, mint a királyság. Hiszen ti magatok is *duká*-nak (דוכא: *dux*, 'fejedelem') fordítjátok, és egy *duká*-nak kevesebb hatalma van, mint egy királynak.³⁹ Ez volt a rangja Nahsónnak, a *nászi*-nak, és azoknak a *nászik*nak, akik utána következtek, és akik egészen Dávid eljöveteléig nem szüntek meg uralkodni a többi törzs fölött. Ezek a hercegek követék egymást egészen addig, mígnem megszületett Dávid, és megkapta a királyságot. Ez ahhoz a királyhoz hasonlatos, aki egy megszabott időre önként lemond a dicsőségről és a nagyságról egyik szolgájának a javára, addig, amíg a megszabott idő le nem telik, és azt mondja „*Tiéd a hatalom, te uralkodsz az ország fölött*”. Jákob is azt mondta Júdának, hogy nem távozik el az uralom tőle addig, míg el nem jön Dávid, hogy átvegye a királyságot.

Hogy lehetséges, hogy nem érted a próféciát?! Hiszen több⁶ mint négyszáz évvel Jézus eljövele előtt elvételét Dávid házából [25^v] a királyság. Hiszen az utolsó Dávid házából származó király Cidkijá volt, akit Nebukadneccár, Babilónia királya megvakíttatott, és száműzetésbe vitetett (2Rg 25,7), és azóta nem kelt több király Dávid házából. A Második Templom korában a királyok a kohaniták⁴⁰ közül kerültek ki, ahogyan Heródes is, aki nem Dávid házából származott, hanem egyszerű szolga volt. A babilóni fogságtól a Második Templom lerombolásáig négyszázhusz év telt el.⁴¹ Jézus pedig a Második Templom lerombolása körül élt, amikor Jeruzsálem elpusztult. Hogy állíthatod tehát azt, hogy nem távozott el a királyság Dávid házából egészen Jézus eljöveteléig?! Bebizonyítom neked, hogy már Jézus eljövele előtt 520^h évvel eltávozott.⁴² Hazugságot állítasz tehát, és a hited hamis, ez világos és nyilvánvaló.

³⁷ *Mekhilta* Besalah 5; ld. KIMHI (32. jz.) 35, n.48.

³⁸ Jdc 20,18.

³⁹ Vulgata: *non auferetur sceptrum de Iuda et dux de femoribus eius donec veniat qui mittendus est et ipse erit exspectatio gentium.*

⁴⁰ A kohaniták Áronnak, Mózes testvérnek leszármazottjai, akik Lévi törzsének az egyik ágát képezik (a törzs másik ágát a leviták alkotják).

⁴¹ Tb Yoma 9a.

⁴² A konstantinápolyi kiadásban 520 év szerepel. Ezt Talmage héber szövegkiadásában „mintegy 500 év”-re javítja (ld. kritikai apparátus). Ezt a számítást Talmage a következőképp oldja fel: a babilóni fogság 70 éve + a Második Templom fennállásának 420 éve összesen 490, azaz „mintegy 500”

^A והוא דוד המלך הראשון שמלך על ישראל הוא זרעו אחריו (A); om. (B)

^B משבט יהודה (A); שבט יהודה (B)

^C ברגלי המדבר (A); ברגלי (') במדבר (B)

^D בו (A); om. (B) 'A' követi a TM féle szöveget.

^E יהודה יעלה בתחלה (A) יהודה יעלה (B) 'B' követi a TM féle szöveget.

^F ועד שלא בא (A); ועד שבא (B)

^G ויותר (A); יותר (B)

^H כת"ק שנה (A); תק"כ שנה (B)

Hitetlen: Mert bizony nyilvánvaló, hogy Mózes tanítónk^A Jézusról profétált, amikor azt mondta: *Profétát támaszt néked az úr, a te Istened te közüled, a te atyádfiai között, olyat, mint én: azt hallgassátok!* (Dt 18,15), s az Írás szerint: *És ha valaki nem hallgat az én igéimre, amelyeket az én nevemben szól, én megkeresem azon!* (Dt 18,19), mivel pedig ti nem hallgattatok a szavára, és fellázdattok ellene, *és íme vérét is keresik rajtunk!* (Gn 42,22), ezért vagytok száműzetésben, idegen népek uralma alatt a mai napig.

^A om. (B)

Hívó: Akkor most Jézus proféta volt? De nem azt mondtad először, hogy Isten Fia volt? Ha pedig ő volt az, akiről [Mózes] profétált, akkor Mózes nem nagyobb proféta volt-e nála, ahogyan arról a Tóra is tanúskodik: *És nem támadott többé Izraelben olyan proféta, mint Mózes, akit ismert volna az úr* etc. (Dt 34,10). Ha pedig azt mondod, hogy az ő idejében nem támadt [nála nagyobb proféta], de később igen, akkor miért kellene Mózeset ennyire magasztalni? Hiszen [Mózesig] nem is voltak proféták; Jesaja, Jeremiás és Ezékiel, és az összes többi proféta csak utána éltek. Azt mondja az Írás: *többé Izraelben olyan proféta, mint Mózes.* Ha azt mondod, hogy miért fogalmaz úgy az Írás, hogy *nem támadott*, és nem úgy, hogy *nem fog támadni*, akkor tudd meg, hogy a proféciaák sokszor úgy íródtak, hogy majd a jövőben fogják őket olvasni.⁴³ Azt mondja az Írás, hogy *nem támadott*, amit örökkön örökké, minden időkben úgy fognak olvasni, hogy [mindedig] nem támadott.⁴⁴

Hitetlen: Mondd meg nekem,^A [hogyan van az,] hogy ti a Tóra nagy részét szó szerint értitek (כמשמעה) [26^r] — s ezt az értelmezést idegen nyelven פילטרא-nak⁴⁵ nevezik, mi pedig átvitt értelemben (על דרך משל) értjük, azaz figurálisan (פיגורא). A ti minden olvasatotok ezért téves, és ahhoz az emberhez vagytok hasonlatosak, aki a

---

év. A szöveg még a Talmage-féle korrekcióval sem egészen következetes, hiszen először azt állítja, hogy több mint 400 év telt el Dávid házának bukása és Jézus eljövetele között, majd pedig azt, hogy mintegy 500 (a konstantinápolyi kiadás szerint 520) év.

⁴³ Azaz a jövődöbeli olvasók idejéhez alkalmazkodva. Nem támadt — ez mindig azt fogja jelenteni, hogy addig a percig, amikor olvassák, nem támadt.

⁴⁴ TALMAGE (28. jz.) 46, n.36.

⁴⁵ A פילטרא valószínűleg a *ped de la letra* kifejezés megfelelője. KIMHI (32. jz.) 37, n.55.

csontot rágja,^B mi pedig ahhoz, aki a belsejében lévő velőt. Ti olyanok vagytok, mint a barom, aki a szalmát eszi, míg mi a búzát.

^A אמור לי (A); om. (B)

^B נובר העצם (A); נורר הסצם (B)

Hívó: Amikor a Szent, áldott legyen, odaadta a Tórát Mózesnek, és ő megtanította azt Izraelnek — vagy átvitt értelemben értette, vagy nem. Ha azt állítod, hogy nem átvitt értelemben értette, hanem szó szerint, és így tanította azt Izraelnek, akkor ezért nem lehet Izraelt hibáztatni. Hiszen akkor a Teremtő miért nem átvitt értelemben tanította a Tórát Mózesnek, hogy aztán ő is így taníthassa Izraelnek?

Ha pedig azt mondd, hogy Mózes átvitt értelemben értette, akkor miért nem tanította úgy Izraelnek sem ő, sem az utána következő próféták? A próféták Mózes szándéka szerint értették [a Tórát], hiszen Józsué körülmetélte a népet az Ő parancsolatait követve, és megülte a peszahot,⁴⁶ és ugyanígy tett Hizkijá és Josijá, és ugyanígy történt a többi parancsolatokkal kapcsolatban is.

És mit állítotok a szombatról? Hát nem büntette meg Mózes azt, aki tűzifát gyűjtött, és nem intette meg Ezra az embereket a szombat miatt?⁴⁷ Ha pedig a [bűn]tetek (המעשים) szüneteltetése nem a hetedik naphoz kapcsolódik, hanem egész héten ugyanúgy tilos, mint szombaton, akkor miért nem tanítja ezt a Tóra átvitt értelemben, ahogy ti értitek?⁴⁸

Tudd meg hát, hogy a Tórát nem lehet teljes egészében szó szerint, vagy teljes egészében átvitt értelemben értelmezni. Azt, ami nem alkalmas a szó szerinti értelmezésre, átvitten értelmezzük. Olyan ez, mintha azt mondaná valaki a szolgájának: „Ülj nyeregbe, és lovagolj a tengeren!” Ezt bizony kénytelen lesz átvitt értelemben értelmezni. És ugyanígy, ha azt mondja neki: „Szállj hajóra, és menj vele a szárazföldön!” Ha viszont azt mondja: „Szállj hajóra, és menj vele a tengeren!”, semmi szükség átvitt értelmezésre. Vannak olyan parancsolatok is, amelyeket szó szerint és átvitten is lehet érteni. Amikor azt olvassuk az Írásban: *Metéljétek magatokat körül az Úrnak, és távolítsátok el szívetek előbőreit* (Jr 4,4) — ez átvitt értelemben értendő;

⁴⁶ Izrael egyiptomi rabságból való felszabadulásának ünnepe. A *peszah* ('elkerülés') arra utal, hogy a tizedik egyiptomi csapáskor Isten elkerülte az izraeliták házait. Ld. Ex 12,26–27.

⁴⁷ Nu 15,32–36; Neh 13.

⁴⁸ Talmage értelmezése szerint a „tevékenységek” itt erkölcstelen tevékenységeket jelentenek. A keresztény értelmezés szerint a szombati tilalom kétféleképpen, illetve kétféle szombatra értendő: az időleges szombatra vonatkozó tilalom Jézus eljövételével érvényét veszítette, míg az örök szombatra vonatkozó tilalom továbbra is érvényes. A zsidók feleslegesen tartják be az időleges szombatra vonatkozó tilalmakat, s alaptalanul vádolják a keresztényeket az ezzel kapcsolatos törvények megszegésével. Az örök szombatra vonatkozó tilalom, amely továbbra is betartandó, az erkölcstelen cselekedetektől való tartózkodást jelenti. Kimhi itt erre a keresztény értelmezésre utalhat. Ugyanezt a gondolatot megtaláljuk a *Széfer Nizzahon Vetus*-ban is (§37, BERGER (2. jz.) 65–66 és 255.): „Emlékezzél meg a szombatról — a hitetlenek szerint [ennek a versnek] a helyes értelmezése nem az, hogy tilos munkát végezni, hanem az, hogy tilos bünt elkövetni. Ez azt jelentené, hogy csak szombaton tilos bünt elkövetni, a hét többi napján szabad?!”

azt pedig hogy: *Nyolcnapos^A korában körülmetéltessék nálatok minden férfigyermek* (Gn 17,12) — szó szerint kell érteni. A körülmetélés hús az előbőről vagy a szívből. Az ember köteles mindkettőt,^B mind [26^v] az előbőret, mind a szívét körülmetélni. Már megmondta Ezékiel: *Körülmetéletlen szívű és körülmetéletlen testű be ne menjen az én szenthelyemre* (Ez 44,9). Ti pedig körülmetéletlen húsúak vagytok, amit nem is tudtok^C letagadni. Ha az egyik okán ki vagytok tiltva az Ő szentélyéből, akkor annál inkább mindkét dolog okán.

Hiszen nem tudjátok azt állítani, hogy nem vagytok körülmetéletlen szívűek, mert az, aki megszegi a parancsolatokat, és gyilkol, és paráználkodik, és lop, és civakodik, és zaklatja az embereket, és gúnyolja és fosztogatja Isten teremtményeit, az körülmetéletlen szívű. Ezért ti körülmetéletlen szívűek és körülmetéletlen testűek vagytok, Izraelnek pedig a szíve és a teste is körül van metélve, hiszen nem találni a zsidók közt senkit, akit felakasztottak volna, vagy kitolták volna a szemét, vagy levágták volna valamelyik végtagját azért, mert bűnt követett el.

Továbbá te azt állítod, hogy a ti Tórátkat szó szerint kellett érteni, de azután eljött Jézus, és elrendelte a kegyelem törvényét, és [attól fogva] már átvitt értelemben magyarázandó, s hogy Jézus megengedte, hogy körülmetélkedés helyett kitérjete a zsidóságból, amit idegen nyelven *baptisme*-nek hívnak, és hogy a szombat helyett a vasárnapot ünnepeljétek. Egyszóval [szerintetek] a Teremtő meggondolta magát [a parancsolatokat illetően, ami azért lehetséges,] mivel^D a Tórátkat csak korlátozott időre adta. Hát nem meg van írva, hogy: *És én övelük ily szövetséget szerzek, és szól az Úr: lelkem, amely rajtad nyugszik, és beszédeim,^E amelyeket szádba adtam, el nem távoznak szádból* (Is 59,21)! Hát hogyan lehet azt állítani, hogy a Tórátkat, amelyet adott, és amely soha el nem távozik a szánkból, megváltoztatná?!

^A בן שמונת ימים (A); בן שמונה ימים (B). "A" követi a TM-féle szöveget.

^B בשניהם (A); בשניהן (B)

^C תוכלו (A); תוכל (B)

^D שנתן התורה (A); כי נתן תורה (B)

^E ודברי (A); ודברי יי (B).

Hitetlen: Már Dániel is megmondta, *Amikor eljön a Szentek Szentje, a ti felkentetek kivágattatik* (תכרת משיחתכם). Ez pedig Jézus [idejére] vonatkozik. Jézus eljövetelel a ti királyságotok és a ti felkentetek ideje lejárt.

Hívó: Figyeld csak, hogy hány dologban is tévedsz! Először is, ez a vers nem így szerepel Dániel könyvében, ahogyan te idézted, hogy *amikor eljön a Szentek Szentje, a ti felkentetek kivágattatik* (ייכרת משיחתכם). A helyes olvasat ez: *és felkenetessék a Szentek Szentje* (ולמשוח קדש קדשים) (Dn 9,24). Az ezt követő vers pedig így hangzik: *kiirtatik a felkent* (ייכרת משיח) *és nem lesz neki senkije* (Dn 9,26). Te nem érted ezt a szövegrészt. A *parasa* így kezdődik: *Hetven hét szabatott a te népedre és szent városodra, hogy vége szakadjon a gonoszságnak és bepecsételtessék a bűn, és hogy eltöröltesék a hamisság és elhozassék az örök igazság, és bepecsételtessék [27^r] a látomás és a pró-*

féták, és felkenetessék a Szentek szentje (Dn 9,24). S rá ez következik: *Tudd meg azért és vedd eszedbe: a Jeruzsálem újraépítése felől való szózat keletkezésétől a Messiás-fejedelemig (משיח נגיד) hét hét és hatvankét hét van, és újra megépítetnek az utcák és a kerítések, mégpedig viszontagságos időkben (Dn 9,25).* Ezután így folytatja: *A hatvankét hét múlva pedig kiirtatik a felkent, és senkije sem lesz. És a várost és a szenthelyet elpusztítja a következő fejedelem népe; és vége lesz mintegy vízözön által, és végig tart a háború, elhatározottat a pusztulás (Dn 9,26).* Ha meg tudod magyarázni ezt a *parasa*-t, akkor tessék, hallgatlak. Ha pedig nem tudod, akkor hallgass csak meg engem,^A majd én kiokosítalak!

Dánielnél ezt találjuk: *Megfigyeltem a könyvekben az esztendőök számát, amelyről az Úr igéje lön Jeremiás prófétához,^B hogy hetven esztendőnek kell eltelnie Jeruzsálem omladékain (Dn 9,2).* Azt kérdezem tőled, miféle könyvek azok, amelyekről azt mondja: *Megfigyeltem a könyvekben?* Ha tudod, felelj meg nekem, ha nem, hallgass meg engem! Ezek a könyvek a *Széfer ha-galuj* és a *Széfer ha-mikneh*, amelyeket Jeremiás próféta nagybátyjától, Hanaméltól vett a mezővel együtt.⁴⁹ Ezekre vonatkozik a következő utasítás is: *Vedd fel e leveleket, és hogy, és tedd azokat cserépedénybe, hogy sokáig elálljanak (Jr 32,14).* [Dániel tehát] szemügyre vette ezeket a könyveket, és látta, hogy beteljesül, amit írnak, és böjtölt, majd jött az angyal, és így szólt: *Az első naptól fogva,^C hogy szívedet adtad megértésre és sanyargatásra a te Istened előtt, meghallgattalak a te beszédid, és én a te beszédeid miatt jöttem (Dn 10,12).* Eljött az angyal, hogy felfedje előtte^D a titkokat, és a próféciaikat, és megmagyarázza azokat neki, és így szólt: *hetven hét* etc. A hetven hét pedig évek heteit jelenti, azaz tíz év híján ötszáz évről van szó: a babilóni fogság hetven éve és a Második Szentély fennállásának négyszázhusz éve.⁵⁰ Ez a számítás^E köztudott. [Dániel] felosztotta ezt az időszakot, és azt mondta, hogy ennek az időszaknak a kezdetétől, *A szózat keletkezésétől^F a Messiás-fejedelemig hét hét és hatvankét hét van, és újra megépítetnek az utcák és a kerítések, mégpedig viszontagságos időkben.*

Ennek a magyarázata a következő: *a Messiás-fejedelemig* — ez Kyros,^G akiről azt olvassuk az Írásban: *... az Úr felkentjéhez, Küroszhoz, akinek a jobb kezét megfogám (Is 45,1),* és ugyancsak rá vonatkozik: *Ő építi meg városomat, és foglyaimat elbocsátja, nem pénzért, [27^v] sem ajándékért (Is 45,13).* Hatvankét hét telik el attól az időtől, hogy feljöttek Babilónból addig az ideig, amikor a Messiás kivágattatik, ahogyan az Írásban áll: *A hatvankét hét múlva pedig kiirtatik a felkent, és senkije sem lesz.* Az azonban nem szerepel a könyvben, hogy „a felkentetek kivágattatik,” ahogyan te mondtad! Ha így is lenne, az igazság az, hogy a mi felkentünk^H ugyanaz lenne, mint aki a hatvankét hét után megjelent, aki pedig nem volt más, mint Agrippasz király, akit a gonosz Titus megölt,^I mert az ő napjaiban pusztult el Jeruzsálem és a Második Szentély — épüljön fel hamarosan a mi napjainkban! Azt pedig, hogy *senkije*

⁴⁹ Jr 32,12. A bibliai szöveg szerint Hanamél Jeremiás nagybátyjának a fia.

⁵⁰ Egy hét tehát hét évet jelent, hetvenszer hét év pedig négyszázkilencven év.

sem lesz, azt jelenti, hogy nem lesz senki, aki utána uralkodna,^l vagyis nem lesz Izraelnek királya mind a mai napig.

Maradt tehát egy hét ebből a hetven hetes időszakból. A kezdetektől hét hetet és hatvankét hetet számolt, ez összesen hatvankilenc. Ezután azt mondta: *És egy héten át sokakkal megerősíti a szövetséget* (Dn 9,27). És íme, ezzel betelt a hetven hét. Az egyik magyarázó szerint *a hét felén véget vet a véres áldozatnak és az ételáldozatnak* (uo.) arra a fél hétre vonatkozik,^k amikor *sokakkal megerősíti a szövetséget*.⁵¹ Fél hét pedig három és fél évet jelent. Most tehát megmagyaráztam neked az egyik tévedésedet.

A másik dolog, amiben tévedtél, az, hogy [szerinted] a Szentek Szentje nem másra, mint magára Istenre utal. Hát nem az oltárról mondja azt az Írás, hogy *az oltár a szentek szentje* (Ex 29,37; 40,10)?! És az összes templomi eszköz is, amelyet felkentek a kenet-olajjal (Ex 25,6): Szentek Szentje^m (Ex 30,29). *Szabatott a te népedre és szent városodra* — ennek pedig ez a magyarázata: *Hetven hét szabatott a te népedre és szent városodra stb.* — amíg betelik a hatvan hét Jeruzsálemben.⁵² Azután száműzésre ítélték őket, és sokáig száműzöttek is maradtak, *hogy vége szakadjonⁿ a gonoszságnak és bepecsételtesék a bűn, és hogy eltöröltessék a hamisság*. A megpróbáltatások okozta szenvedés során végeszakad a *gonoszságuknak*, és bepecsételtesik a *bűnük*, és eltöröltetik a *hamisságuk*, és azután elérkezik az örök igazság. Ez az az igazság, amelyről Dávid beszélt: *Hűség sarjad a földből, és igazság tekint alá az égből* (Ps 85,12) — ami tehát a Messiásról szól, Dávid leszármazottjáról, akiben mi reménykedünk, és akiről az Írásban azt találjuk: *és felkenettesék a Szentek Szentje*. Az ő napjaiban érkezik el [28r] az örök igazság, amely soha nem fordul majd hamisságba. Mert megnyit hazudik ma a világ nagy része, keresztények (יִשְׂרָאֵלִים), izmaeliták és zsidók! Akkor azonban majd valóra válik a vers: *Mert akkor változtatom majd a népek ajkát tisztává ..., hogy egy akarattal szolgálják őt* (Zph 3,9). Akkor majd elérkezik az örök igazság! *A bepecsételtesék a látomás és a próféta* magyarázata pedig a következő: akkor majd beteljesül minden látomás és a próféta, mert a próféták szavaiban nincs más, csak hányattatás vagy vigasztalás. Így hát a próféták minden szava be fog teljesülni, a Zsoltáros megfogalmazásában: *Salamoné. Isten, a te ítéletidet add a királynak, és a te igazságodat a király fiának* (Ps 72,1), amelyet ezzel a mondattal zár: *itt végződnek Dávidnak, Isai fiának a könyörgései* — azaz nem mondják többé a könyörgéseit. Hiszen miért kérné, hogy *szabadíts meg minket* (Ps 106,47), ha már megszabadultunk, vagy [miért] *könyörögne, hogy ments meg minket* (Ps 79,9), amikor már megmenekültünk? Miért esdekelnének, hogy *bocsásd meg vétkeinket* (ua.)? Hiszen már elhangzott, hogy *megtisztuljatok, minden tisztátalanságtoktól és minden bálványaitoktól megtisztítlak titeket* (Ez 36,25). Akkor majd köszönetet mondanak, és áldják az Istenünk nevét. Erről mondja az Írás: *bepecsételtesék a látomás és a próféták, és felkenettesék a Szentek szentje*.

^A יֵלֵךְ (A) om. (B)

⁵¹ Rasi kommentárja Dn 9-hez. TALMAGE (32. jz) 41, n.68.

⁵² Azaz amikor a Templomot lerombolják, ld. TALMAGE (28. jz) 52, n.50.

- ^B om. (A); הנביא (B)
^C מן היום (A); למן היום (B)
^D לי (A); om. (B)
^E חשבון (A); om. (B)
^F מן מוצא (A); כמו שאמר ממוצא
^G זה כורש שאמר עליו; (A) זה הוא כורש שנאמר עליו (B)
^H שהמשיח שלנו (A); כי משיח שלנו (B)
^I שהרג (A); שהביא (B)
^J אין מי שיקום (A); אין לו מקום (B)
^K ... הוא מחצית (A); אותו השבוע מהשבוע האחד הוא מחצית
^L ישבית זבח ומנחה
^M היו (A), om. (B)
^N לכלה (A); לכלא (B)
^O והצילנו (A); ויאמרו הצילנו (B)

Hitetlen: *Minden dolgok mint fáradoznak* (Eccl 1,8). Hozok azonban neked egy *parasa*-t Jesajától, és nem tudod majd megcáfolni,^A hogy ott bizony Jézusról és Máriáról prófétált! Így hangzik: *a szűz (הבתולה) fogan méhében, és fiat szül, s nevezi az Immánuelnek* (Is 7,14 után). Más szűz pedig nincsen e világon, aki szült volna, csak Mária, Jézus pedig az Isten fia,^B ezért nevezik őt Immánuelnek!

^A אותה (A); om. (B)

^B אלוה (A); אלוה (B)

(A bölcs Rabbi Jichák ha-Lévi — áldott legyen az emléke — ezt felelte: egyetérttek azzal, amit mondtál,^A hogy a szűz fogan méhében, és fiat szül. Sok nővel előfordul ilyesmi, hiszen sok szűz van, akiről kiderül, hogy megfogant. Amikor azonban teherbe esnek, akkor már nem szüzek, amikor pedig szüzek, akkor még nem tudnak megfoganni. Ez olyan, mint amikor valaki azt mondja: ez a szőlő mező lesz. Amikor ugyanis mező, akkor nem szőlő, amikor pedig szőlő, akkor nem mező. Ugyanígy, ha a próféta azt mondja, *Íme a szűz fogan méhében*, igazat szól, de [28^v] abban a pillanatban, hogy megfogant, már nem szűz.)⁵³

^A שאמרת (A); אשר אמרת (B)

Hívő: Hányszor kell még a felvetéseidre várnom, és megválaszolnom őket? Én meg még nem is kérdeztem a te próféciáid felől! Gyere hát, hadd kezdjek most én a kérdéseimbe, és válaszolj rájuk te! Előbb azonban hadd jegyezzem meg, hogy akik ezt a *parasa*-t Jézusra vonatkoztatták, mind letévedtek a józan ész útjáról! Kevesen vannak tisztában azzal, hogy az általad idézett *parasa* nem szerepel az Írásban. Jeromos, a ti fordítótok félrevezetett benneteket, bolonddá tett benneteket^A — *nyugodjék az értelem nélkül valók gyülekezetében* (Prv 21,16)! Azt mondtad, hogy *íme a szűz (בתולה) fogan méhében*, az Írás szerint azonban: *íme a fiatal lány (עלמה) fogan méhében*. Az עלמה tehát annyit tesz: fiatal lány, aki lehet szűz is, meg nem szűz is.

⁵³ Későbbi betoldás a szövegbe, ld. a bevezetést (125. o.).

Szüzet jelent például ezen a helyen: *az a fiatal lány, aki kijön vizet meríteni* (Gn 24,43), de nem jelent szüzet itt: *a férfi útját a fiatal lányhoz* (Eccl 30,19). A fiatal férfit pedig *elem*-nek (עלם) nevezik, ahogy Dávidról olvashatjuk: *kinek a fia ez a fiatalember?* (עלם) (1Sm 17,56). Olyan ez, mintha azt kérdeznék: *kinek a fia ez az ifjú* (נער). Jeromos fordítása tehát hamis, hiszen még Órigenés^b könyvében sincs benne, amely a legősibb, legbölcsebb, legelső [szöveg, ti. fordítás], és ebből lett fordítva a ti változatotok.⁵⁴ Az egész ezen [Órigenés munkáján] alapszik, mert a próféták szellemében íródott. Erre támaszkodott Jeromos is, a fordító, ezt fordította le, és ezt [a forrást] tartotta hitelesnek, kivéve azt a pár szót, amelyeket nem értett, vagy amelyek ellenkeztek a hitével, és ezért megváltoztatta őket, örömmé változtatva ezáltal a hit gyökerét.

Továbbá, ha mégis szüzen szült volna, ahogyan te mondod, akkor miért kellene ezt egy jelnek tartanom? Hát nem arra gyanakodtak volna az emberek, hogy paráználkodott, és a gyermek, akit szült, a paráznaság gyermeke?! Továbbá, miféle jel lenne ez Áház, Júda királya számára azzal a csapással kapcsolatban, amit a rátámadó királyok, Szamária királya, Pekah ben Remaljáhú és Recín, Arám királya mértek rá?! Azt mondja az Írás: *És megindula szíve s népének szíve, amint megindulnak az erdő fája a szél miatt* (Is 7,2). És akkor arra utasította a Szent — legyen áldott — Jesaja prófétát: *Menj ki, kérlek Áház eleibe,^c és mondd neki: Vigyázz és légy nyugodt; ne félj, és meg ne lágyuljon szíved e két füstölgő üszögdarab miatt* (Is 7,3–4). Ezután így szól a próféta Áházhoz: *Kérj jelt magadnak az Úrtól, a te Istenedtől, kérj a mélységben vagy fent a magasban* (Is 7,11), [29^r] az égben vagy lent a földön.^d Mire Áház: *Nem kérek, s nem kísértem az Urat* (Is 7,12). Valójában^d azonban rossz szándék vezérelte szavait, mert nem hitte el, hogy a Teremtő képes neki jelet adni. És erre válaszul szól így a próféta: *Halld meg hát, Dávid háza,^e hát nem elég embereket bosszantantok, hogy még az én Istenemet is bosszantjátok? Ezért ad jelt néktek az úr maga: íme, a szüz fogan méhében, és szül fiat, s nevezi az Immánuelnek* (Is 7,12–13). Na tessék, ezt mindenki tudja, nem vitás tehát, hogy Áháznak szolgált ez jelként azért, hogy megerősítse a szívét, amely gyenge volt!⁵⁵

Ha pedig Jézusra vonatkozott volna a jel, ahogyan te mondtad, miféle jel lett volna ez Áháznak, aki soha nem látta [Jézust], és nem is élt még az ő napjaiban?! Tudd meg hát, hogy soha nem nevezik jelnek azt, ami az esemény után következik, mert ha az esemény megtörtént, akkor mi szükség van jelre, hiszen már tudják, hogy mi történt! Ha viszont az esemény előtt történik valami, akkor az [valóban] jelnek tekinthető, s annak biztosítékául szolgál, hogy meg fog történni az esemény. A jelnek tehát meg kell előznie az eseményt, ahogyan az Hizkijá király esetében is történt. Ő ugyanis álmában rákérdezett: *Mi lesz a jele, hogy felmegyek az Úr házába?* (Is 38,22) etc. És a jel az esemény előtt érkezett. Ugyanígy Gedeon esetében is, aki

⁵⁴ Hexapla.

⁵⁵ A hívó a tágabb szövegösszefüggésbe helyezi a verset, és így igyekszik bizonyítani a keresztény állítás értelmetlenségét.

jelet kért egy gyapjúfürt formájában: *Ha csak maga a gyapjú lesz harmatos, míg az egész föld száraz leend* (Jdc 6,37). A második napon pedig pont az ellenkezőjét kérte, mondván: *Legyen, kérlek, szárazság csak a gyapjún és harmat az egész földön* (Jdc 6,39). És meg is kapta a jelet az esemény előtt.

Továbbá már megmondtam neked, nem nevezik jelnek vagy csodának azt, amellyel szemben az embernek kétségei támadnak. Ilyen például az is, amiről te beszélsz, hogy a szűz fiat szül, mert az emberekben felmerül a kétely, és paráznaságra kezdenek gyanakodni. Minden olyan dolgot viszont jelnek neveznek, amit senki ember fia nem képes megcselekedni, és nem merül fel kétség vele kapcsolatban, és nem tudják előre megjósolni, mihez is fogható. Sok fiatal lányt láttunk, akikről feltételezték, hogy szüzek, aztán mégis születtek, és akkor aztán teljes bizonyossággal kiderült róluk, hogy nem voltak szüzek.

Ha pedig azzal érvelsz, hogy [Jézus] csodákat tett, és ezért hihető az, hogy ő a Messiás, egy szűz fia, még akkor sem vagyok kénytelen elhinni, hogy ő Isten fia,^F csoda ide vagy oda! Továbbá, ha [29^v] azt állítod, hogy feltámadt a halálból — na, akkor mi van?! Illés és tanítványai is feltámadtak a halálból, ugye, mégsem voltak istenek! Továbbá, azt mondja az Írás, hogy Áház az, aki kapta a jelet: *az Úr maga ad jelt nektek* (Is 7,14).

^A והמשגה אתכם (A); om. (B)

^B אוריגן (A); האיגרון (B)

^C אחז ואמרת (A); אחז...ואמרת (B)

^{D-D} Két sor fel lett cserélve, nyomdahiba (B)

^{E-E} om. (B)

^F בן אלוה (A); בן אלה (B)

Hitetlen: Ha ez igaz lenne, ki volna ez az Immánuel, és milyen jelet küldött [Isten]? Áháznak? Mert én nem tudok róla, hogy Áháznak született volna egy Immánuel nevű fia!

Hívó: Megmondom én neked, ki ez az Immánuel, és mi volt a jel és a csoda. Immánuel Áház király fia, és azért hívták Immánuelnek, mert e fiú születése napjától velük volt az Isten, de azelőtt nem volt velük, és nem segítette őket: Pekah, Remaljáhnak, Izrael királyának fia fogságba ejtette őket, és száműzetésbe vitte földjének [lakóit], és megölte az összes katonáját. Ahogyan azt a Krónikák könyvében találjuk, miszerint az első háborúban [Pekah] megölt a seregeiből kétszázezer embert.⁵⁶ Az ő napjaiban beteljesedett [a prófécia]: *És megragad hét asszony egy férfit ama napon, mondván: A magunk kenyerét eszszük és a mi ruhánkba öltözködünk, csak hadd nevezessünk a te nevedről, és vedd le rólunk gyalázatunkat!* (Is 4,1) Mert a vitézeket megölték, és csak kevesen maradtak életben. Bizony, Hizkijá, Áház fia és trónörököse az, akire utal az Írás: *Mert egy gyermek születik nekünk, fiú adatik nekünk* (Is 9,5).

⁵⁶ 2Chr 28,5–8.

És amikor megszületett ez az Immánuel, [Isten] jelet adott általa nekik, hogy velük lesz, és ezek a királyok nem tehetnek bennük kárt. Ha azt kérded, hogy mi volt ebben a jel, azt felelem neked, hogy hiszen erről a jelről mondta az Írás: *Íme a fiatal lány fogan méhében* — mert megfogant Áház felesége, és amikor megszült, a fiát Immánuelnek nevezték el. Ez hát a jel: *vajat és mézet eszik, míg megtanulja a gonoszt megvetni, és a jót választani* (Is 7,15). Mert mihelyst megszületik, a jót választja, és a gonoszt megveti, és tudja, hogy vajat és mézet kell ennie. Az pedig nagy jel, ha egy kisgyermek, mihelyst megszületik, különbséget tud tenni jó és rossz között!

Hitetlen: Azt állítottad, hogy a jel mindig megelőzi magát az eseményt. Márpedig ez az esemény után történt, hiszen azt olvassuk: *Mert mielőtt e gyermek megtanulná megvetni a gonoszt, és a jót választani, elnéptelenedik a föld, melynek [két királyától] te reszketsz* (Is 7,16). Vagyis előbb fog elnéptelenedni a föld^A [30^r] miattuk, és utána jön a jel.

^A הארץ (A); האדמה (B)

Hívő: Amikor majd tudomásodra jut maga az esemény, akkor megtudod azt is, hogy a jel megelőzte azt vagy sem. Tudd meg hát, hogy az esemény Áház félelme volt, amely a két király elhatározása miatt támadt benne: *Menjünk el Júda ellen, s reszkettessük meg, és kapcsoljuk magunkhoz, és tegyük királlyá benne Tábeal fiát* (Is 7,6). Fel akartak menni Jeruzsálem ellen, hogy elfoglalják, eltávolítsák Dávid házát a királyi székéből, és saját maguk közül ültessenek királyt a trónra. Erről mondta a próféta: *Nem áll meg és nem léssen ez, mert Szíria feje Damaszkusz... és Szamária feje Remaljáhu fia* (Is 7,7 és 9). Nem maradnak azonban ezek fejek [ti. vezérek]! [Áház] jelet kapott a prófétától, hogy a tervük soha nem válik valóra. Ez maga az esemény. Az esemény tehát nem az, hogy elmentek Jeruzsálemből, hiszen ha egyszer elmentek, aztán akár vissza is jöhetnek, hanem az, hogy amikor Áház látta ezt a jelet, megerősödött a szíve, hogy Izrael királyai soha nem fogják elfoglalni Jeruzsálemet, amitől annyira félt. Miért mondta azonban azt neki [a próféta], hogy: *Mert mielőtt e gyermek megtanulná megvetni a gonoszt, és a jót választani, elnéptelenedik a föld, melynek két királyától te reszketsz?* Azért, hogy ne féljen egy hosszú ostromtól, hiszen már a jel előtt eltávoznak onnan.

Amikor ezt látta Áház, megbizonyosodott afelől, hogy nem fogják elfoglalni Jeruzsálemet — erre vonatkozik, hogy *melynek két királyától te reszketsz*. Csak szereték volna, ha megvalósul a tervük, de nem lettek [Júda] királyai, és nem vált valóra a tervük. Így magyarázom hát az általad felvetett kérdéseket, és te nem fogsz tudni több érvet felsorakoztatni [az igazad] mellett! Mert most aztán megingattalak, és [megcáfoltam] azt a felvetésedet, hogy a *parasa* Jézusra és Máriára vonatkoztatható! Nincs igazad, és nem is lehetséges [ilyesmit akárcsak feltételezni is]!

^A בה (A); בו (B)

Hitetlen: Akkor kérdezek tőled még valamit. Így szól a zsoltárszerző: *Monda az Úr az én Uramnak: Ül az én jobbomon, amíg ellenségeidet zsámolyul vetem a te lábaid alá* (Ps 110,1). Miért mondja azt: *az én Uramnak* (אדוני)?

Hívó: Mert a fordító, Jeromos elferdítette a szöveget, amikor úgy fogalmazott, hogy *monda az Úr Adonájnak* (אדוני – *az én Uram Istenemnek*).⁵⁷ A mi könyvünkben ez egyes számban szerepel: *monda az Úr adoninak* (אדוני – *az én uramnak*) — *hireq*-kel a ך alatt és nem *patab*-hal, ahogyan te mondtad. Ezért nem^A [30^v] világos számotokra [ennek a versnek] a jelentése.⁵⁸

Továbbá, mivel így fordította le számotokra: *veled* (עמך נדבורת — *hireq*-kel) *van a nagylelkűség* (Ps 110,3), ami pedig így hangzik: *a te néped* (עמך נדבורת — *patab*-hal) *készséggel siet*. A költő tehát, aki ezt a zsoltárt megénekelte, Dávid nevére utalt énekében, ezt jelenti, hogy *Dávid zsoldára*. *Így szól az Úr az én uramhoz* etc. (Ps 110,1), azaz ez a zsoldár, amelyet a költő megénekel, Dávidnak szól. A ך pedig a *le-David* kifejezésben olyan, mint a ך a következő versben: *[és áruljátok ott magatokat a ti ellenségeiteknek] szolgálóknak és szolgálóleányoknak* (Dt 28,68) — azaz szolgálóknak és szolgálóleányoknak. (Rabbenu Mose — áldott legyen az emléke — azt mondta, hogy annak ellenére, hogy Dávid volt a zsoldárok szerzője, nem énekelhette őket más, csak a leviták, ahogyan arról megemlékeznek a Krónikák könyvében.⁵⁹ Mert bizony Dávid költötte az *Így szól az Úr az én uramhoz* kezdetű zsoldárt, és a *Hallgasson meg téged az Úr a szükség idején* kezdetű zsoldárt (20. zsoldár), és az *Uram, a Te erősségedben örül a király* kezdetű zsoldárt is (21. zsoldár), oly módon harmadik személyben, hogy amikor a lévita éneklé, a hallgatóság megértse, hogy Dávidról van szó.)⁶⁰ *Így szól az Úr az én uramhoz ... míg ellenségeid zsámolyul vetem a lábaid alá* — ez az egész zsoldár királyságának az első éveiből származik. Amikor meghallották a filiszteusok, hogy Izrael királyá kente fel Dávidot, eljöttek, hogy megküzdjenek vele. És [Isten] azt mondta akkor, hogy kiáll harcolni ellenük Dávid mellett, ahogy olvashatjuk: *És mikor a szederfák tetején indulásnak zaját fogod hallani, akkor indulj meg* (2Sm 5,24), valamint: *Elérkezék azért Dávid Baál Perázimba, és megveré ott őket*

⁵⁷ Kimhi az elterjedt, pontatlan keresztény nézetet elfogadva azt hitte, hogy a Biblia teljes latin fordítását Jeromos készítette. Valójában bizonyos könyveket ő fordított, bizonyos könyvek esetében azonban – mint például a Zsoldárok könyve –, már meglévő fordításokat dolgozott át. Ld. *The Vulgate Bible. Volume III: The Poetical Books. Douay-Rheims Translation*. Ed. Swift Edgar with Angela M. Kinney, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2011), vii. Héberből is lefordította a Zsoldárok könyvét, de azt az Egyház nem használta.

⁵⁸ Héberül az „uram” (אדוני) attól függően vonatkozik Istenre (Adonaj, lit. ’uraim’) vagy emberre (adoni, lit. ’uram’), hogy hogyan van pontozva, azaz milyen magánhangzók vannak hozzárendelve. A latin bibliafordítás (mai helyesírással) így hangzik: *Dixit Dominus Domino meo*. Kimhi tehát abból, hogy a keresztény hagyomány (ld. Mt 22,41skk.) a *Domino*-t is Krisztusra vonatkoztatja (és a mai nagy- és kisbetűs helyesírásban nagybetűvel írja), arra következtet, hogy a keresztények az *adoni*-t helytelenül *Adonaj*-nak olvasták.

⁵⁹ 1Chr 15,2; 16 etc.

⁶⁰ Betoldás Nahmanidész barcelonai hitvitájáról való beszámolóából, lásd bevezetés (125).

Dávid (2Sm 5,20). *Az Úr van jobboldon: királyokat zúz össze haragja napján* (Ps 110,5) — mert [Isten] Dávid által állt bosszút a filiszteusokon, és a többi népeken, ahogyan az Írás mondja: *És inaikat elvagdaltatá Dávid minden szekeres lovaknak, és csak száz szekérbe valót hagyott meg közülök* (2Sm 8,4; 1Chr 18,4). Ugyan mi köze van ehhez Jézusnak, hogy [következik mindebből, hogy ő Isten] jobbján ült? Hogyan mondhatná [Isten Jézusnak], hogy: *Ülj az én jobbomon, amíg ellenségeidet számmolyul vetem a te lábaid alá*. Valamint, hogy: *A te hatalmad pálcáját kinyújtja az úr Sionból, mondván: Uralkodjál ellenségeid között* (Ps 110,2). Ha ezeket az utasításokat Jézusnak adta, akkor mi szükség volna a hatalom pálcáját kinyújtani Sionból? Hát nem^c ő az Isten fia^c szerinted?! Akkor nem kellene akkor az Örökkévalónak segítenie önmagán, az apja segítsége nélkül?!

^A om. (B)

^B הלא (A); הנה (B)

^C אלוה (A); אלוה (B)

Hitetlen: Hát nem nyilvánvaló ez abból a zsoltárból, amelyik így kezdődik: *a te ítéletidet add a királynak, és a te igazságotat a király fiának* (72. zsoltár)?!⁶¹ Hiszen ez egyértelmű, mert a király fia nem más, mint Jézus, és róla szól az egész zsoltár. Mert bizonyos részeit a zsoltárnak nem lehet [31^r] ember fiára vonatkoztatni! Hogyan értelmeznéd például a *szálljon alá, mint eső a rétre* (Ps 72,6) sort?

Hívő: Ebben a zsoltárban bizony több mint három szereplő jelenik meg: Salamon, Isten, egy király, és egy királyfi, továbbá a zsoltár-énekes ^A (ki ő? Azt mondja, hogy ő Salamon. És mi történik Salamonnal ebben a zsoltárban? Azt mondja neki Isten: király és királynak fia)^A — ez már öt szereplő.⁶² Majd én megvilágítom neked, ami bonyolultnak tűnik a szemedben! *Szálljon alá, mint eső a rétre* — ennek a magyarázata az, hogy miként az eső leszáll a rétre, és a világ megtermékenyül és gyarapodik, olyanok lesznek az igazak napjai, ahogyan azután az Írás folytatja is: *Virágozzék az ő idejében az igaz és a béke teljessége, amíg nem lesz a hold* (Ps 72,7). Hogyan vonatkoztathatod ezt Jézusra? Még az is elhangzik a zsoltárban, hogy *hajoljanak meg előtte mind a királyok, és minden nemzet szolgáljon neki* (Ps 72,11). Hiszen láttuk, hogy nem hajoltak meg előtte mind a királyok, és nem szolgált neki minden nemzet! Mert bizony^B az izmaeliták és a zsidók nem szolgáltak neki, sőt, megtagadták őt.

S a zsoltárban még ezt is olvashatjuk: *És uralkodjék egyik tengertől a másik tengerig, és a nagy folyamtól a föld határáig* (Ps 72,8), és hát nem a Teremtő az — áldásék és magasztaltassék —, aki uralkodik az egész világ felett? Az Ő uralma alá tarto-

⁶¹ A zsidó hagyomány szerint — élén Rasival — mind a király, mind a király fia Salamonra vonatkozik. A keresztény értelmezés szerint ez a vers a Szentháromságra utal: Isten, király, királyfi. Ld. még *Széfer Nizzahon Vetus* §150 és 306.

⁶² Vagyis nem három, ahogyan azt a keresztények értik.

zik ég és föld, száraz és tenger. Semmi szüksége társuralkodóra,^c ha egyszer az egész világ az Ő uralma alatt áll! Az Isten őrizzen meg minket az ilyen hittől, és ne botoljon el benne az Ő népe, Izrael..., hogy higgyenek egy uralkodóban, aki korlátozott, és hatalma véges időben és térben! *Áldott az Úr Isten, Izraelnek Istene,^d a ki csudadolgokat cselekszik egyedül! Áldott legyen az ő dicsőséges neve mindörökké, és teljék be dicsőségével az egész föld. Ámen! Ámen!* (Ps 72,18–19).

^{A-A} מי הוא אמר כי הוא שלמה ומה ענין לשלמה במזמור זה ואמר לו אלדים (sic) מלך ובן מלך (A); om. (B)

^B om. (B)

^C תחומים (A); תאומים (B)

^D אלוהים אלוהי ישראל (A); אלודים אלודי ישראל (B)

Hitetlen: Megmutatom neked, hogy a Szentháromság, akiben mi hiszünk, szerepel Mózes Tórájában is, és nem fogod tudni megcáfolni! Amikor Ábrahám körülmetéltetett, Isten^a megjelent neki az Írás szerint: *Azután megjelent neki az Úr Mamré tölgyesében, amikor [a nappali hőség elől a sátor bejárathoz] ült. Fölemelte tekintetét, és látta, hogy három férfi áll előtte* (Gn 18,1–2). Először egyet látott, de aztán háromhoz imádkozott. Először, amikor meglátott egyet, *azt mondta: Uram, ha megnyertem jóindulatodat, kérlek, ne kerüld el szolgádat!* (Gn 18,3). Azután így szólt: *Hadd hozzanak, kérlek, egy kevés vizet, és mossátok meg a ti lábaitokat, [31^v] és dőljetek le a fa alatt. Én pedig hozok egy falat kenyeret, hogy erősítsétek meg a ti szíveteket, azután menjetek tovább, mert azért tértetek be a ti szolgátokhoz. És mondának: Cselekedjél, amint szólsz.* (Gn 18,4–5). És megálltak nála, és ő enni és inni adott nekik, és úgy látszott, hogy ők tényleg esznek és isznak. [Ábrahám] először tehát egyes számban szólt, de miután meglátta mindhármat, többes számban folytatta. Ez a három pedig az Atya, a Fiú és a Lélek.

^A אלודים (A); אלוהים (B)

Hívó: *Várj még egy kevéssé, majd felvilágosítalak* (Job 36,2), és rávilágítok, miféle balgaságot állítasz ezzel a *parasa*-val kapcsolatban! Amikor kijelenti az elején, hogy *megjelent neki az Úr*, akkor megjelent neki a Szent — áldassék —, hogy felfedje előtte Szodoma és Gomorra felforgatásának a tervét. Azután tehát, hogy a három férfi elment, azt találjuk, hogy a Szent — áldassék —, [szintén] megmutatkozott előtte, az Írás ugyanis közli: *és azt mondta az Úr, eltitkoljam-e én Ábrahám előtt...* (Gn 18,17). Az egész *parasa* úgy, ahogy van, arról szól, hogy [Isten] felfedte neki Szodoma lerombolásának tervét. Hiszen így olvassuk a prófétánál is: *Mert semmit sem cselekszik az én Uram, az Úr, míg meg nem jelenti titkát az ő szolgálóinak, a prófétáknak* (Am 3,7). Ez tehát a magyarázata annak, hogy miért jelent meg neki az Isten. Továbbá [azért is], hogy felgyógyuljon a körülmetélése után.⁶³

És fölemelte szemeit, és látta: amikor a Szenttel — áldassék — volt együtt, felémelte a szemeit, és látott három férfit. Ha úgy lenne, ahogy mondtad, akkor mit

⁶³ Tb Bava mecia 86b.

jelentene az, hogy *fölemelte szemeit, és látta?* Elég lett volna annyit mondani, hogy megjelent neki az Örökkévaló, és ő rátekintett, és alaposan szemügyre vette, és bizony három férfi volt ott. Az Írás azonban azt mondja: *fölemelte szemeit, és látta*, ami azt jelenti, hogy miután Isten megjelent neki, ő ráemelte szemeit egy másik helyre. Aztán azt állítod, hogy egyet látott, és háromhoz imádkozott, pedig ez nincs is benne a szövegben, hanem csak az, hogy *és látta, és eléjük szaladt, a sátor ajtajából, és a földig hajolt* (Gn 18,2). A *földig hajolt* nem imádkozást jelent, hanem a hűsvér emberek [köszöntésének módját]: *és meghajtotta magát Ábrahám a föld népe előtt* (Gn 23,12).

Ezt a három embert pedig három különböző ügy követeként találod meg. Az első [azért jött,] hogy tájékoztassa Sárát — ahogyan az Írás mondja: *Eszteendőre ilyenkor bizonytal megterek hozzád és íme, akkor a te feleségednek Sárának fia lesz* (Gn 18,10). A maradék kettő Szodoma felé vette az irányt, egyikük Lót megmentésére, másikuk pedig, hogy felforgassa Szodomát. Mindhárom követ angyal volt.⁶⁴

Ha azt állítod, hogy a Teremtő volt [ez a három férfi], akkor [ez azt jelenti, hogy] Ő már Jézus, a Fiú eljövele előtt megtestesült. Pedig [szerinted] Jézus, a Fiú az, aki megtestesült! [Eszerint] Atya, Fiú és Lélek mindhárman testet öltöttek hát, [32^r] hogy férfiak alakjában jelenjenek meg! Amikor [Ábrahám] az elején egyes számban beszél: *ha kegyelmet talállok a szemedben* etc., a vezetőjükhöz intézte szavait. Hiszen így szokás ez, hogy ha valaki megpillant pár embert, és szeretné, ha nála vendégeskednének, akkor azt szólítja meg, aki neki a társainál fontosabb személynek tűnik. Ábrahám is így cselekedett: *Kérlek, ne kerüld el szolgálodat! Hadd hozzanak, kérlek, egy kevés vizet.* Ez annyit tesz, mintha ezt mondta volna: *Kérlek, légy a vendégem, te és társaid, hadd készíték nektek ételt!*

Aztán áruld el nekem, ha igaz lenne a feltételezésed, miszerint a Teremtő jelent meg neki három férfi alakjában, hogyan változott vissza eggyé, amikor a másik kettő elment Lóthoz Szodomába? Hiszen azt mondja az Írás, hogy *elfordulának onnan a férfiak,^A és menének Szodomába: Ábrahám pedig még az Úr előtt áll vala* (Gn 18,22). Továbbá, mondd meg nekem, ki az,^B aki elvált a másik kettőtől, az Atya, a Fiú vagy a Lélek? És mi lett azzal, amelyik elvált? És miért jelent meg a Teremtő Lótnak két férfi formájában, és Ábrahámnak három férfi formájában? Ebből az következik, hogy aki a kettőben hisz, szerinted az sem téved, hiszen Lótnak ketten jelentek meg. Isten mentsen meg minket az ilyen és ehhez hasonló hitektől!

A om. (A)

B מי הם נתפרד (A); מי המתפרד (B)

Hitetlen: Bizony a Zsoltárok könyve világosan elmagyarázza, hogy a Teremtő, aki magasságos, megszületett, ahogyan a Teremtő maga is kinyilvánítja: *előszámlálom Rahavot és Bábelt, mint ismerőimet. Íme, Filisztea és Türosz Kússal együtt: ez ott szüle-*

⁶⁴ *Tanhuma* Vajjera 20; Tb Bava mecia 86b.

tett.^A És ezt tartják a Sion felől: *Mind ez, mind amaz ott született, és ő, a Felséges, erősíti azt* (Ps 87,4–5).⁶⁵

^A סלה (A); om. (B)

Hívó: Na nézd csak, hogyan cáfolod a legelső mondataiddal már a saját hitedet! *Előszámlálom Rahavot és Bábelt:* Izrael mindig meg fogja említeni azokat a helyeket, ahol száműzetésben volt, vagyis Egyiptomot és Bábelt. Mert *Rahav* Egyiptomot jelenti (ld. Is 30,7). *Filisztea és Türosz Kússal:* szemügyre fogják venni azokat, akik ezekben az országokban születtek száműzetésük idején, és így szólnak majd: *ez ott (שם) született*, azért, mert ezek nem lesznek nagyobbak azoknál, akik Cionban születtek. Mert azt, hogy *ez ott született*, lekicsinylésből említik. Cion felől azonban azt mondják majd, hogy *mind ez, mind amaz ott (הן — benne, azaz Cionban) született*, tehát mindannyian válogatott, nagy emberek, az Örökkévaló vitézei. És [32^v] *Ő a felséges, erősíti azt*, vagyis az Isten megerősíti Ciont, mivel [Isten] felséges. Az Istenről mondja, hogy erősíti [Ciont].

S ha netán azt kérdezed: hogyan lehet egy embert *felsőlegesnek* (עליון) nevezni? Ugyan miért csodálkozol ezen? Hát nem azt mondja az Írás Izraelről, hogy *feljebbvalóvá (עליון) tegyen téged minden nemzeteknél* (Dt 26,19); a Szentélyről, amely fából és kövekből áll: *ez a ház felséges lesz* (1Rg 9,8)?! És ugyanezt találsz máshol is: *az Úr házának felső (עליון) kapuja* (2Rg 15,35; 2Chr 27,3). Sokszor a *felsőleges* jelző nem a Teremtőre vonatkozik, ahogyan itt sem szükséges rá értenünk. Így is lehet tehát magyarázni: azok, akik más országokban születtek, nem hasonlítanak azokhoz, akik Cionban születtek. A Teremtő megerősíti azt, mert [Cion] felséges.⁶⁶

Engedelmeddel, magyarázd már meg nekem világos módon, hogy mit erősített meg Jézus Jeruzsálemben, amikor soha nem fosztották meg annyi gyermektől [Jeruzsálem] lakóit, mint őutána! Ahogy Ezékielnél látjuk: *a népedet nem teszed gyermektelenné többé* (Ez 36,14). Hiszen azok többsége, akik oda utaztak, súlyosan megbetegedtek, és azután az izmaeliták ragadták el őket a népek kezeiből. Nem megerősítés ez, hanem éppen rombolás! Ha pedig azt mondod, hogy nem fákat és köveket erősített meg, hanem a mennyei Ciont, a lelki Jeruzsálemet jött megerősíteni; hogy nem erről a Jeruzsálemről beszélt, ami a földön van, hanem a hitről beszélt, és attól a naptól fogva, akik hisznek benne, azok megváltásban részesülnek — hát ez badar beszéd! Mindent, amit szem láthatott, lerombolt, de azt mondod, hogy ami nem látszik, azt megerősítette?! Vagyis te belelátod [ebbe a versbe] a hited diktálta jelentést!

Mind ez, mind amaz ott született, vagyis Cionban, amely a földön található. És ugyanígy, azok az országok, amelyeket említ a szöveg — *Egyiptom és Babel, Filisztea és Türosz Kússal együtt* — szintén a földön találhatók.

⁶⁵ A hitetlen értelmezése szerint ez a vers bizonyítja, hogy a Felsőleges (a Fiú Isten) Cionban született, azaz megszületett, megtestesült.

⁶⁶ Ld. Rasi kommentárját ehhez a helyhez.

Miért nem vizsgálod meg a hitedet józan ésszel, és őszinte módon? Hiszen [az Írás] felnőtt emberekhez szól, akik képesek megvizsgálni a hitüket, hogy ne tévedjenek, mert ez a dolgok lényege. Te pedig más hitet vallasz, amellyel a józan ész nem azonosulhat, és maga az Írás is ellentmond neki, ahogyan a csodatévő halottakba vetett hited esetében is. Szerinted a halottak imádkoznak Istenhez. *Az élőkért a holtaktól kell-e tudakozódni* (Is 8,19)? Hisz nézd, az Írás elítéli [33^v] azokat, akik a holtakhoz fordulnak az élők érdekében: *Hát nem Istentől tudakozódik-e a nép az élők érdekében?* (uo.). Azt is mondja az Írás: *Nem a meghaltak dicsérik az Urat, sem nem azok, akik alászállanak a csendességbe* (Ps 115,17). A szent próféták között, mint amilyen Ábrahám, Izsák, Jákob, Mózes, és mind a próféták voltak, nincs egyetlen egy sem, aki halála után művelt volna jeleket és csodákat.

Hitetlen: Hát nem látod, hogy így szokás ez az embereknél, hogy hercegeket, tiszteletben álló férfiakat és követeket kérnek meg, hogy beszéljenek az érdekükben a királlyal? Ugyanígy van ez a halottakkal is, aki közbenjárnak az emberek érdekében.

Hívő: A hús-vér ember meggyőzhet egy herceget arról, hogy szóljon pár szót az érdekében, és akkor a herceg azt mondja a királynak: „Uram, ha ez az ember vétkes a szemedben, nem fog többé véteni neked! Ettől a naptól fogva hűséges szolgád lesz, csak bocsásd meg a vétkét, és térj napirendre a bűnei felett!” Mivel a király nem ismeri az emberek szívét, hisz a hercegek szavának. A királyok királyának királyát — magasztaltassék a Neve — azonban nem lehet szép szavakkal félrevezetni, mert Ő ismeri az emberi szív titkait, hogy teljes bűnbánatot gyakorolt-e az illető vagy sem. Ha a bűnbánata teljes, akkor nincs szükség szentek közbenjárására a bűnös érdekében, hiszen a Teremtő már ígéretet tett arra, hogy mindenkinek, aki teljes bűnbánatot gyakorol, megbocsát. Ha viszont álnok módon csak hazudja a bűnbánatot, akkor mit használhat neki akár a halottak, akár az élők imája, ha imádkoznak érte, és kegyelmet kérnek a számára?! Mert ha világossá lesz, hogy a bűnbánata hazugság és ámtítás, akkor a világ minden szent halottja, és a világ minden lakója, és az összes mennybéli angyalok sem képes a Teremtő szívét meglágyítani. Ha viszont a bűnbánata teljes, akkor nincs szüksége külön segítségre, mert a teljes bűnbánat maga lesz számára a segítség.

Most tehát megvilágítottam számodra, kedves barátom, néhány kérdést és választ, amelyet az emberben és nem Istenben^A hívőknek adhatsz. Isten őrizzen téged, fiam és tanítványom, és Isten világosítsa meg a te szemeidet, és tanítson és vezessen téged azon az úton, amelyen menned kell, és őrizzen meg téged azoknak az útjától, akik balgák és erre a hitre tévedtek!

Eddig feltártam neked néhányat [33^v] azok közül a kérdések közül, melyeket fel szoktak tenni a népek, és kifejtettem neked a hitetlen válaszait, melyekkel bizonyítani igyekeznek saját hitét a mi Tóránkkal szemben. Ha ezeken a kérdéseken kívül,

amelyekre most felkészítettek, valami mást kérdeznének tőled, akkor át kell tanulmányoznod, ki kell elemezned, és meg kell vizsgálnod a válaszokat, amelyeket ebben a könyvben taglaltam, hogy ezek alapján találj érvelést a többi [kérdéshez], és bizonyítékot a további [kérdésekhez].

Most pedig szeretném elmagyarázni neked mindazokat a *parasa*-kat, amelyekben Izraelre vonatkozó vigasztalások és előrejelzések találhatóak, hogy aztán megmutassam neked azokat a módszereket, amelyekkel [a keresztények] az előrejelzéseket magyarázni szokták. Amikor Izraelnek vigaszt nyújtó *parasa*-t találsz, akkor azt mondják: „mi vagyunk Jákob fiai,” amikor Judának vigaszt nyújtó *parasa*-t, akkor azt mondják neked...⁶⁷

^A מאמינים באדם ולא אל (B); מאמינים אדם ולא אל (A)

⁶⁷ A *Milhemet hova*-ban itt kettőspontot találunk, amely a művön belüli egyes szakaszok lezárását jelölendő alkalmaztak, majd mindenféle különös megszakítás, jelölés nélkül következik a későbbi, más szerzőtől származó szöveg.

A szerző itt éppen a *verus Israel* kulcskérdésének tárgyalásába fog bele. A keresztények értelmezésében az Izraellel kapcsolatos pozitív állítások valójában a kereszténységre vonatkoznak, míg a negatív megjegyzések a zsidóságot szimbolizálják. Ugyanezen logika alapján a bibliai történetek pozitív szereplői a keresztényekkel azonosítandók, míg a gonosz figurák a zsidósággal. Nagyszerűen szemlélteti ezt a felfogást a bibliai testvérpárok, így Káin és Ábel, Jákob és Ézsau, ábrázolása a keresztény művészetben. Káin és Ézsau nem egyszer fekete hajú, szakállas, nagyorrú, torz arcú alakként jelenik meg, éppen úgy, ahogyan a korban a zsidókat volt szokás ábrázolni. Ezzel szemben Ábel vagy Jákob szőke, szelíd arcú, szimpatikus figurákként tűnnek fel. Káin és Ábel ilyen ábrázolásához ld. pl. egy XV. századi osztrák bibliaparafrázis (<http://tarvos.imareal.oeaw.ac.at/server/images/7008306.JPG>, Wien; Österreichische Nationalbibliothek; cod. 2774; fol. 9r).

A zsidó hitvitázók sok energiát fektettek abba, hogy megcáfolják ezt a keresztény értelmezést, mely a Szentírás elvitatásával végső soron a zsidó vallás alapjait volt hivatott aláásni. Sok vitairatban felmerül ezen keresztény értelmezés képtelensége. A zsidó fél általában arra mutat rá, hogy milyen irracionális az Izrael népére vonatkozó pozitív állításokat a keresztényekre, a negatívokat viszont a zsidókra vonatkoztatni, hiszen a szövegben egy és ugyanazon népről van szó. BERGER (2. jz.) 6–7.